

**ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΑΠΕΞΑΡΤΗΣΗ.
Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ
ΤΗΣ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.**

ΜΑΡΙΑ Γ. ΚΟΥΡΛΗ

Κοινωνική Λειτουργός – Θεραπεύτρια Οικογένειας

***Μέλος του Θεραπευτικού Προσωπικού του Οργανισμού Κατά των Ναρκωτικών,
απασχολούμενη στο Πρόγραμμα Υποστήριξης Οικογένειας του Κέντρου Υποδοχής,
Ενημέρωσης και Προσανατολισμού.***

**Αθήνα
2015**

ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΑΠΕΞΑΡΤΗΣΗ.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΚΟΥΡΛΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η **υπόθεση** που επιχειρείται να τεκμηριωθεί στην παρούσα εργασία είναι ότι, η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας συνιστά μία μέθοδο που μπορεί όχι μόνον να εναρμονισθεί στο γενικότερο πλαίσιο της Θεραπείας Απεξάρτησης και να συμβάλει ουσιαστικά στην επίτευξη των θεραπευτικών επιδιώξεων αυτής, αλλά, επιπλέον, δύναται να επιφέρει συνολικότερο και σημαντικό θεραπευτικό όφελος στους τομείς της ενδοψυχικής και διαπροσωπικής λειτουργίας των μελών της οικογένειας που περιλαμβάνει το ουσιοεξαρτώμενο άτομο.

Η μελέτη των επιστημονικών δεδομένων, σε συνδυασμό με την κλινική εμπειρία από τη λειτουργία Ομάδων Γονέων με ενήλικα ουσιοεξαρτημένα τέκνα, ομαδικοαναλυτικού τύπου, σε δημόσιο φορέα αντιμετώπισης της Τοξικοεξάρτησης, συγκλίνουν στο εξής **συμπέρασμα**:

Η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας, θωρούμενη ως προς τις *θεραπευτικές αρχές*, τους *θεραπευτικούς στόχους* και τους *θεραπευτικούς παράγοντες* που αντιπροσωπεύει, μπορεί να εφαρμοσθεί με τρόπο αποτελεσματικό εντός του πλαισίου της Θεραπείας Απεξάρτησης και δύναται να επιφέρει οφέλη για όλα τα μέλη της οικογένειας που αντιμετωπίζει προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, καθώς:

- 1) ταυτίζεται με τους στόχους της συνολικότερης Θεραπείας Απεξάρτησης
- 2) βρίσκεται σε αρμονία με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις κλινικές απαιτήσεις της οικογένειας που αντιμετωπίζει προβλήματα Τοξικοεξάρτησης

- 3) απευθύνεται σε λειτουργίες και χαρακτηριστικά του οικογενειακού συστήματος που υποβόσκουν της εξαρτητικής, συμπτωματικής, συμπεριφοράς, προοιωνίζοντας έτσι ένα πληρέστερο και μονιμότερο θεραπευτικό αποτέλεσμα, που δεν περιορίζεται στην εξάλειψη του συμπτώματος
- 4) επιδιώκει και κινητοποιεί τη συνολική ανάπτυξη του οικογενειακού συστήματος και την προσωπική εξέλιξη κάθε μέλους αυτού.

Λέξεις – Κλειδιά:

Εμπλοκή Οικογένειας στη Θεραπεία Απεξάρτησης - Ομάδα Γονέων με Ουσιοεξαρτημένα Ενήλικα Τέκνα – Ομαδική Ανάλυση - Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας – Χαρακτηριστικά Οικογένειας Χρηστών Ψυχοδραστικών Ουσιών.

GROUP-ANALYTIC FAMILY THERAPY AND SUBSTANCE ABUSE TREATMENT.
THE CONTRIBUTION OF GROUP-ANALYTIC PARENT GROUP IN ADDICTION
TREATMENT.

MARIA G. KOURLI

ABSTRACT

The **case** that is attempted to be documented in this study is that, Group-Analytic Family Therapy is a method which can not only be consorted within the general frame of Substance Abuse Treatment and contribute to the achievement of its therapeutic goals, but it is also able to induce a more catholic, important therapeutic effect in the sectors of intrapersonal and interpersonal function of all members of the family that includes the substance abused person.

The study of scientific documents, combined with the clinical experience of operating Groups with Parents of adults addicted to opioids, based on the Group-Analytic Approach, in a state Treatment Program, converges to the following **conclusion**:

Group-Analytic Family Therapy, considering the therapeutic principles, the therapeutic goals and the therapeutic factors it represents, can be effectively applied to Substance Abuse Treatment, and it is able to achieve profits for all members of the family that copes with abuse problems, because:

- 1) it matches with the therapeutic goals of Substance Abuse Treatment
- 2) it is in harmony with the specific traits and the clinical requirements of the family with addiction problems
- 3) it is orientated to family system 's functions and traits that simmer under the addictive, symptomatic, behavior, boding a more thorough and permanent therapeutic effect, which is not limited to the symptom 's elimination

- 4) it mobilizes and aims at the wide development of the family system and the personal evolution of every family member.

Words – Keyes:

Family Involvement in Substance Abuse Treatment – Group of Parents of Adults Substance Abusers – Group Analysis – Group-analytic Family Therapy – Traits of Family of Substance Users.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Σύγχρονη θεώρηση της Τοξικοεξάρτησης & της Θεραπείας Απεξάρτησης

Σύμφωνα με τη σύγχρονη και ερευνητικώς τεκμηριωμένη επιστημονική θεώρηση, **η Τοξικοεξάρτηση συνιστά ένα σύνθετο βιοψυχοκοινωνικό φαινόμενο**, το οποίο εμπεριέχει πολυδιάστατα –βιολογικά, ψυχοδυναμικά και κοινωνικοπολιτισμικά- συστατικά. Παράλληλα, αποτελεί την εκδήλωση μιας ευρύτερης –ατομικής, οικογενειακής και κοινωνικής- δυσλειτουργίας. Κατά συνέπεια, επιδρά σε όλες τις παραμέτρους –σωματική, ψυχολογική, διαπροσωπική, οικογενειακή, κοινωνική, επαγγελματική- της ανθρώπινης ύπαρξης (Galizio & Maisto, 1985, Landry, 1997, McLellan, 2000, Scott, 2000, Albanese & Khantzian, 2002, Denning, 2004, Lin & Anthenelli, 2004, Lowinson, Marion, Joseph, Langrod, Salsitz, Payte & Dole, 2004, Glidden-Tracey, 2005, Πουλόπουλος, 2005, Μάτσα, 2006, Wallace, 2006, Λιάππας, Θεοδωρόπουλος, Παπαρρηγόπουλος & Σολδάτος, 2007, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).

Εξαιτίας αυτής της πολυπλοκότητας του φαινομένου, και προκειμένου να επιτύχει θετικά και μόνιμα αποτελέσματα, **η Θεραπεία Απεξάρτησης οφείλει να συνίσταται σε ένα πολυεσιακό δίκτυο συμπληρωματικών υπηρεσιών**, ικανών να απευθυνθούν αποτελεσματικά σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης λειτουργικότητας (Rassool, 1998, Evans & Sullivan, 2000, Rasmussen, 2000, Levin, Culkin & Perrotto, 2001, Brook & Spitz, 2002, Γεωργάκας, 2003, Hendrickson, Schmal & Ekleberry, 2004, Satel & Farabee, 2004, Stohler & Rossler, 2005, Prochaska, 2007, Μάτσα, 2008, Whashton & Zweben, 2008).

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΡΗΣΤΩΝ ΨΥΧΟΔΡΑΣΤΙΚΩΝ ΟΥΣΙΩΝ

1α. Θεωρητική Προσέγγιση της Οικογένειας Χρηστών Ψυχοδραστικών Ουσιών

Η ευρεία διάδοση του βιοψυχοκοινωνικού μοντέλου αιτιολόγησης και αντιμετώπισης της Τοξικοεξάρτησης, καθώς και η ανάπτυξη της Θεραπείας Οικογένειας, συνετέλεσαν στην πραγματοποίηση πολυάριθμων ερευνητικών μελετών περί της σημασίας της οικογενειακής δομής και λειτουργίας, των ενδοοικογενειακών σχέσεων, αλλά και των κοινωνικών σχέσεων ολόκληρου του οικογενειακού συστήματος στην ανάπτυξη της εξαρτητικής συμπεριφοράς (Stanton, Todd & Associates, 1982, Evans & Sullivan, 2000, Stanton & Heath, 2004, McCrady, Epstein & Sell, 2006, O'Farrell & Fals-Stewart, 2006).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών, όπως καταγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία, η οικογένεια με εξαρτημένα μέλη χαρακτηρίζεται, με μεγάλη συχνότητα, από ορισμένα γνωρίσματα, δημογραφικά, δομικά, ειδικά και, κυρίως, δυναμικά, τα οποία αλληλεπιδρούν και συνεπάγονται σοβαρή δυσλειτουργία. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι δεν προκύπτει ένας συγκεκριμένος τύπος *εξαρτησιογόνου οικογένειας* (Stanton, Todd & Associates, 1982, Kaufman, 1989, Chatlos, 1991, Bergeret, 1999, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006, Ρούσσης, 2007, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).

Επιγραμματικά, τα χαρακτηριστικά αυτά διαμορφώνονται ως εξής:

• Δημογραφικά – Δομικά Χαρακτηριστικά

- Χρόνια κοινωνική, οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτισμική μειονεξία.
- Μεγάλος αριθμός μελών οικογένειας.
- Διαταραγμένη συζυγική κατάσταση.
- Κρίση θεσμού οικογένειας (Kumpfer, Olds, Alexander, Zucker & Gary, 1998, Johnson & Colub, 2004, Hanson, Venturelli & Fleckenstein, 2005, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006, Allen, 2007, Μάτσα, 2008).

- **Ειδικά Χαρακτηριστικά**

- Άμεση έκθεση και πρόσβαση σε ψυχοδραστικές ουσίες.
- Γονική ανοχή και συγκατάθεση προς τη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών.
- Παροχή εκ μέρους των γονέων αρνητικού προτύπου προς μίμηση (Γεωργάκας, 2003, Μάτσα, 2003, Gruber & Taylor, 2006, Κυριακίδης, 2007, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).

- **Δυναμικά Χαρακτηριστικά**

- Διαταραγμένη ιεραρχία και χαώδης ή άκαμπτη δομή ισχύος
- Ασαφείς προσωπικοί ρόλοι, ταυτότητες και όρια
- Ανεπαρκής ή αρνητική ενδοοικογενειακή επικοινωνία
- Κακή ποιότητα ενδοοικογενειακών σχέσεων
- Διαταραγμένη αίσθηση πραγματικότητας
- Συναισθηματική δυσλειτουργία και ανεπαρκής αλληλοϋποστήριξη
- Ανικανότητα αλλαγής και εξέλιξης
- Παρουσία ψυχοπαθολογίας στον κάθετο άξονα του διαγενεακού ιστορικού ή στο οριζόντιο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας (Chatlos, 1991, Kumpfer, Olds, Alexander, Zucker & Gary, 1998, Merikangas, Dierker & Fenton, 1998, Bergeret, 1999, O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, Degli Stefani & Cibin, 2000, Mercado, 2000, Levin, Culkin & Perrotto, 2001, Μάτσα, 2001, 2006, 2008, Ζώτου & Κοττακάκη, 2005, Πουλόπουλος, 2005, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006, Κυριακίδης, 2007, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).

Ωστόσο, η επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος δεν λειτουργεί μόνον ως παράγοντας κινδύνου για την εμπλοκή ενός μέλους του στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών. Αντιθέτως, μπορεί να συστήσει έναν καθοριστικό παράγοντα για την απεμπλοκή του απ' αυτήν, και να διευκολύνει σημαντικά την επιτυχή ολοκλήρωση ποικίλων διαδικασιών καθ' όλη

τη διάρκεια της Θεραπείας Απεξάρτησης (π.χ. άρση αντίστασης προς τη θεραπεία, διατήρηση αποχής από τη χρήση, διευκόλυνση θεραπευτικού σχεδιασμού, συγκράτηση στη θεραπεία, επίτευξη αποθεραπείας και επανένταξης). Προϋπόθεση αυτής της θετικής συμβολής είναι η ενεργός συμμετοχή της οικογένειας στη θεραπευτική διαδικασία (Stanton, Todd & Associates, 1982, Galanter, 2002, Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Whittinghill, 2002, Stanton & Heath, 2004, Ζώτου & Κοπακάκη, 2005, Πουλόπουλος, 2005, Ruiz, Strain & Langrod, 2007, O'Farrell & Fals-Stewart, 2008).

1β. Θεραπευτική Προσέγγιση της Οικογένειας Χρηστών Ψυχοδραστικών Ουσιών

Η Θεραπεία Οικογένειας, εφαρμοζόμενη εντός ενός σαφούς και σταθερού πλαισίου, συνιστά μία εκ των πλέον υποσχόμενων θεραπευτικών μεθόδων στη Θεραπεία της Τοξικοεξάρτησης, και εντάσσεται, με ποικίλες μορφές και σχήματα, ως σταθερή υπηρεσία στα περισσότερα Θεραπευτικά Προγράμματα (Ashery, Robertson & Kumpfer, 2000, Liddle & Rowe, 2002, Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Whittinghill, 2002, Παππά, 2003, Armstrong, 2004, Stanton & Heath, 2004, Σφηκάκη, 2004, Ανδρουλάκη & Ζερβού, 2005, Fals-Stewart, O'Farrell & Birchler, 2006, McCrady, Epstein & Sell, 2006, Straussner & Fewell, 2006, Φωστήρη, 2006, Galanter & Kleber, 2008, O'Farrell & Fals-Stewart, 2008).

Τα σημαντικότερα σύγχρονα θεωρητικά Μοντέλα Θεραπείας Οικογένειας που εφαρμόζονται στα πλαίσια της Θεραπείας Απεξάρτησης συνίστανται στα εξής:

α) Μοντέλο Οικογενειακής Ασθένειας [*Family Disease Model*] (π.χ. Ανώνυμες Ομάδες Αυτοβοήθειας) (Hesselbrock, Hesselbrock & Epstein, 1999, O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, Lieberman & Humphreys, 2002, Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Whittinghill, 2002, Zemore, Kashutas & Ammon, 2004, Wallace, 2006, Λαϊνός, 2007).

β) Μοντέλο Οικογενειακών Συστημάτων [*Family Systems Model*] (π.χ. Δομική Θεραπεία Οικογένειας, Λειτουργική Θεραπεία Οικογένειας, Βραχεία Στρατηγική Θεραπεία Οικογένειας) (Aronson & VanDeusen, 1981, Barton & Alexander, 1981, Stanton, Todd & Associates, 1982, Degli Stefani & Cibin, 2000, Minuchin, 2000, Liddle & Rowe, 2002, Austin, Macgowan & Wanger, 2005, Gruber & Taylor, 2006, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).

γ) Συμπεριφορολογικό Μοντέλο Θεραπείας Οικογένειας [*Family Behavior Therapy*] (π.χ. Συμπεριφορική Θεραπεία Ζεύγους) (O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, 2006, 2008, Levin, Calkin & Perrotto, 2001, Fals-Stewart, O'Farrell & Birchler, 2006, Gruber & Taylor, 2006, Rotgers, 2006).

Άλλες σημαντικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται είναι η Ψυχοδυναμική Θεραπεία Οικογένειας, η Οικολογική Προσέγγιση, η Πολυδιάστατη Θεραπεία Οικογένειας και η Θεραπεία Δικτύου (Liddle & Rowe, 2002, Meyers, Aronson, Flicker & Slesnick, 2002, Sheidow & Woodford, 2003, Khantzian, Dodew & Brehm, 2004, Galanter, 2002, 2008, Austin, Macgowan & Wanger, 2005, Galanter & Kleber, 2008).

2. ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗ

2α. Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας

Η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας αναπτύχθηκε από τον **A.C.R. Skynner** κατά την δεκαετία του 1960. Εδράζεται στις βασικές αρχές της Ομαδικής Ανάλυσης, ενώ περικλύει και πλήθος φιλοσοφικών εννοιών και προβληματισμών, αρχών της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας, της Θεωρίας των Γενικών Συστημάτων, της Ψυχανάλυσης και του Συμπεριφορισμού, καθώς και «τεχνικών δράσης» (Foulkes, 1948, 1975, 2003, Skynner, 1981, Τσέγκος, 2001, 2002).

Τα κύρια **ομαδικοαναλυτικά χαρακτηριστικά** της προσέγγισης συνδέονται με τις εξής θέσεις:

- Η παράλληλη μελέτη του μέρους και του όλου δεν είναι ασύμβατη. Αντιθέτως, οι ψυχολογικές δομές του ατόμου και της οικογενειακής του ομάδας είναι ομόλογες. Έτσι, η τροποποίηση της μίας πλευράς σηματοδοτεί αυτομάτως και τροποποίηση της άλλης, με την προϋπόθεση ότι τα μέρη του συστήματος παραμένουν σε επαφή.
- Η οικογένεια θεωρείται ότι διαθέτει έμφυτο δυναμικό τόσο ως προς την επικοδομητική κατανόηση και τη διευκόλυνση της αλλαγής και της εξέλιξης, όσο και ως προς την πρόκληση σύγχυσης και την ανακοπή της ανάπτυξης.
- Η σοφία και η κατανόηση που υπάρχει έμφυτη στην οικογενειακή ομάδα υπερβαίνει εκείνη του θεραπευτή (Skynner, 1976, 1981, 1987, 1998).

Παράλληλα, σύμφωνα με τον Skynner, κυρίαρχο ρόλο στην κατανόηση και, εν συνεχεία, στην θεραπευτική παρέμβαση στην εκδηλούμενη παθολογία κατέχει ο **αναπτυξιακός προσδιορισμός της οικογένειας** σύμφωνα με τα ατομικά εξελικτικά στάδια του φροϋδικού μοντέλου, ο οποίος πραγματοποιείται βάσει της αξιολόγησης συγκεκριμένων βασικών στοιχείων της δομής και της λειτουργίας της. Τα στοιχεία αυτά είναι:

- δομή ισχύος
- ρόλοι
- επικοινωνία
- σχέση
- διαφοροποίηση
- αίσθηση πραγματικότητας
- συναίσθημα
- σεξουαλικότητα
- στάση προς την αλλαγή και την απώλεια

- διαχείριση ελεύθερου χρόνου (Skynner, 1976, 1981, 2003, Skynner & Cleese, 1996).

2β. Εφαρμογή των Βασικών Αρχών της Ομαδικοαναλυτικής Προσέγγισης Θεραπείας

Οικογένειας στη Θεραπεία Απεξάρτησης

Η υπόθεση ότι η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας συνιστά μία μέθοδο που δύναται όχι μόνο να εναρμονισθεί στο γενικότερο πλαίσιο της Θεραπείας Απεξάρτησης και να συμβάλει ουσιαστικά στην επίτευξη των θεραπευτικών επιδιώξεων αυτής, αλλά και να επιφέρει συνολικότερο και σημαντικό θεραπευτικό όφελος στους τομείς της ενδοψυχικής και διαπροσωπικής λειτουργίας των μελών της οικογένειας που περιλαμβάνει το ουσιοεξαρτώμενο άτομο, εδραιώνεται βάσει των κατωτέρω θεωρητικών και κλινικών διαπιστώσεων:

- α)** Η Θεραπεία Οικογένειας αποτελεί ένα σημαντικό και πολλές φορές αναπόσπαστο συστατικό της συνολικής θεραπευτικής παρέμβασης στην Τοξικοεξάρτηση ενώ, αποδεδειγμένα, συνεισφέρει αποφασιστικά στην αύξηση της αποτελεσματικότητάς της (Friedman, 1985, Kaufman & Reoux, 1991, Liddle & Rowe, 2002, Stanton & Heath, 2004, Austin, Macgowan & Wanger, 2005, Fals-Stewart, O'Farrell & Birchler, 2006, Ruiz, Strain & Langrod, 2007, Galanter, 2008, O'Farrell & Fals-Stewart, 2008).
- β)** Η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας αποτελεί μία μέθοδο ευρέως εφαρμόσιμη σε ποικίλα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα και σε διάφορα είδη οικογενειών, καθώς και εύκολα συνδυαζόμενη με άλλες μορφές θεραπείας. Επιπλέον, επιφέρει μία ασυνήθιστα γρήγορη αλλαγή, ακόμα και όταν συγκρίνεται με άλλους τύπους οικογενειακής θεραπείας (Foulkes & Anthony, 1957, Skynner, 1976, 1981, 1987, 2003, Τσέγκος, 2001, 2002).

Ωστόσο, σύμφωνα τουλάχιστον με τα στοιχεία που προέκυψαν από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν έχει αξιοποιηθεί σε οικογένειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα Τοξικοεξάρτησης. Κατά συνέπεια, η υποστήριξη της αρχικής μας υπόθεσης δεν μπορεί να βασισθεί σε προηγούμενες θεραπευτικές εμπειρίες και μετρήσιμα αξιολογητικά αποτελέσματα.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τους ανωτέρω περιορισμούς, επιχειρούμε μία εκτενή θεωρητική τεκμηρίωση της υπόθεσής μας **α)** εστιάζοντας στις θεραπευτικές αρχές, τους θεραπευτικούς στόχους και τους θεραπευτικούς παράγοντες της Ομαδικοαναλυτικής Προσέγγισης Θεραπείας Οικογένειας, και **β)** διερευνώντας τη δυνατότητα εναρμόνισης και συγκερασμού αυτών με τα βασικά χαρακτηριστικά των οικογενειών με ουσιοεξαρτημένα μέλη, τα οποία και καθορίζουν τις αρχές και τους στόχους της θεραπευτικής εμπλοκής της οικογένειας στη Θεραπεία Απεξάρτησης.

Ομαδικοαναλυτική Θεώρηση της Τοξικοεξάρτησης

Καταρχήν, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε μία αδρή θεώρηση της Τοξικοεξάρτησης υπό το πρίσμα των θέσεων της Ομαδικοαναλυτικής Οικογενειακής Θεραπείας:

Η Τοξικοεξάρτηση, ως συμπτωματική συμπεριφορά, νοηματοδοτείται ως *απαρνημένο συναίσθημα* ή *φαινόμενο ανακούφισης*, το οποίο προκύπτει μέσω των ενδοοικογενειακών προβλητικών συστημάτων, και στοχεύει στην προστασία του γονέα, του γάμου ή της οικογένειας από την αποσύνθεση, ενώ έχει ως κίνητρο την ενοχή και την προσκόλληση. Συνδέεται, λοιπόν, με τη συνολικότερη λειτουργία του οικογενειακού συστήματος, και την αναπτυξιακή κατάσταση αυτού στην κατηγορία των δυσλειτουργικών οικογενειών, οι οποίες αντιμετωπίζουν σοβαρές ανεπάρκειες, ιδιαιτέρως στους τομείς της δομής, της διαφοροποίησης, της επικοινωνίας και της σχέσης. Στόχος της θεραπείας είναι η διαμόρφωση ενός νέου διαπροσωπικού συστήματος, εντός του οποίου τα αναπτυξιακά ελλείμματα

αναπληρώνονται και τα δυσλειτουργικά πρότυπα σχετίζονται αναδύονται, εντοπίζονται και τροποποιούνται, με σκοπό τη βελτίωση της ατομικής και οικογενειακής λειτουργικότητας και τη συνεπαγόμενη αποδυνάμωση των συμπτωμάτων (Skynner, 1976, 1981, 2003, Skynner & Cleese, 1984, 1996).

Θεραπευτικές Αρχές – Θεραπευτικοί Στόχοι

Σύμφωνα με την Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας, κύριες αρχές που διέπουν την εφαρμογή της θεραπείας, στοχεύοντας σε ανάλογες θεραπευτικές επιδιώξεις, είναι οι εξής:

α) Αποσαφήνιση και Τροποποίηση της Δομής: Ο παράγοντας αυτός λαμβάνεται πρωταρχικά υπ' όψιν, καθώς εμπεριέχεται στην επιλογή των οικογενειακών μελών που θα συμμετέχουν στη θεραπευτική διαδικασία, αντικατοπτρίζοντας την εγκαθιδρυμένη ιεραρχία και τους κανόνες της οικογενειακής αλληλεπίδρασης που συμβάλλουν στη διατήρηση της δυσλειτουργίας. Για τον λόγο αυτό, εφαρμόζοντας την έννοια του *Ελάχιστου Επαρκούς Δικτύου* (Minimum Sufficient Network), προσδιορίζεται ότι, στη θεραπεία συμμετέχει ένα υποσύστημα της οικογένειας, το οποίο συγκεντρώνει το *σύμπτωμα*, την *ενόχληση* εξ αυτού και το *κίνητρο* για αλλαγή. Αυτή καθαυτή η διαδικασία, σε συνδυασμό με τις θεραπευτικές παρεμβάσεις, δύνανται να επιφέρουν δομικές μετατοπίσεις και αλλαγές, ικανές να συνεπαχθούν άμεση αλλά και μακροπρόθεσμη άμβλυνση των συμπτωμάτων που εμφανίζει το «άρρωστο μέλος» της οικογένειας. Οι αλλαγές αυτές επικεντρώνονται στην εγκαθίδρυση μίας ξεκάθαρης και αμοιβαίως παραδεκτής οικογενειακής ιεραρχίας, καθώς και στη διαμόρφωση μίας ισχυρής και ισοδύναμης γονεϊκής συμμαχίας, με δυνατότητα διαπραγμάτευσης και συμμετοχής των παιδιών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Skynner, 1976, 1981, 1987, 1998, 2003, Skynner & Cleese, 1996).

β) Διευκόλυνση Επικοινωνίας: Ο παράγοντας αυτός αφορά στη διευκρίνιση, και στη συνέχεια στη χαλάρωση ή την οριοθέτηση των οικογενειακών προτύπων επικοινωνίας, στοχεύοντας στην ευόδωση της ιδιωτικότητας και της ιδιαιτερότητας, καθώς και στην επικύρωση της δομικής ιεραρχίας. Ως απώτερη επιδίωξη αναδεικνύεται η αποσαφήνιση των επικοινωνιακών συναλλαγών και η εξοικείωση με ένα νέο μοντέλο άμεσης και αυθόρμητης, ειλικρινούς και ζωηρής, ανοικτής και δεκτικής σε νέες ιδέες, επικοινωνίας. Απαραίτητη προϋπόθεση αξιοποίησης του παράγοντα αυτού, καθώς και των στόχων που υπηρετεί, αποτελεί ο ιδιαίτερος ρόλος του θεραπευτή, ο οποίος ενεργώντας ως *πρόσωπο*, εγκαθιδρύει μία άμεση διαπροσωπική σχέση με τα μέλη του οικογενειακού συστήματος αλλά και ένα νέο σύστημα που απαρτίζεται από τον ίδιο και την οικογένεια (Foulkes, 1975, Skynner, 1976, 1981, 1987, 1998, 2003, Skynner & Cleese, 1996).

γ) Εκπαίδευση σε νέους Τρόπους Συμπεριφοράς: Ο παράγοντας αυτός περιλαμβάνει καταρχήν τον εντοπισμό εκ μέρους του θεραπευτή αναπτυξιακών ανεπαρειών και ελλειπουσών εμπειριών των οικογενειακών μελών, οι οποίες ευθύνονται για την παρούσα απουσία δεξιοτήτων οικογενειακού σχετίζεσθαι, και συνδέονται, σε συνάρτηση με εξωτερικούς ψυχοπιεστικούς παράγοντες, με το είδος και τη φύση της εκδηλούμενης παθολογίας. Ακολούθως, η θεραπευτική διαδικασία στοχεύει στην εκμάθηση αυτών των ειδικών ικανοτήτων, μέσω της διδασχής τυπικών τεχνικών συμπεριφοράς και της επανασύνδεσης των μελών με ήδη εσωτερικευμένες αλλά απαρνημένες καλές εμπειρίες. Ο ρόλος του θεραπευτή, απέχοντας από τον αποστασιοποιημένο χειρισμό της συμπεριφοράς, αλλά αντιθέτως εμπιέχοντας τόσο τη συνειδητή αναπαράσταση όσο και την αυθόρμητη συμπεριφορά, προωθεί την αμφισβήτηση εγκαθιδρυμένων προτύπων συναλλαγής, ενισχύει τη μετοχή σε νέες εμπειρίες σχετίζεσθαι, και, τελικά, παρακινεί την υιοθέτηση καινούριων τρόπων συμπεριφοράς (Skynner 1976, 1981, 1987, 1998, 2003, Skynner & Cleese, 1984, 1996).

δ) Διευκόλυνση Διαφοροποίησης: Ο παράγοντας αυτός, διαφοροποιώντας την Ομαδικοαναλυτική Οικογενειακή Θεραπείας από βραχείες συμπεριφοριστικές μεθόδους που στοχεύουν στην εξάλειψη του συμπτώματος, προωθεί την αλλαγή της συνολικής λειτουργίας του οικογενειακού συστήματος καθώς και την εξέλιξη και ανάπτυξη κάθε μέλους αυτού. Η επίτευξη της διαφοροποίησης, αν και συνιστά μία μακρόχρονη και συχνά οδυνηρή θεραπευτική διαδικασία, εμπεριέχει την ανάδειξη των οικογενειακών μελών ως *ανεξάρτητα πρόσωπα* με σαφή και ασφαλή ταυτότητα και υψηλή υπευθυνότητα, που περισσότερο *απολαμβάνουν* την εγγύτητα και την οικειότητα, παρά *έχουν την ανάγκη* της μεταξύ τους σχέσης. Ο ρόλος του θεραπευτή, αποφεύγοντας διαδικασίες λογικής κατανόησης και προωθώντας την εξ αλληλεπιδράσεως επίγνωση, στοχεύει στην αυξανόμενη αντίληψη της συμπεριφοράς και την επακόλουθη αλλαγή (Skynner, 1976, 1981, 1987, 1998, 2003, Skynner & Cleese, 1984, 1996).

ε) Ενίσχυση Προσεταιριστικής Στάσης: Ο παράγοντας αυτός συνδέεται με την προαγωγή της *Φιλοσοφίας της Αφθονίας* (Philosophy of Plenty) και τη συρρίκνωση της *Φιλοσοφίας της Έλλειψης* (Philosophy of Scarity). Η μακρόχρονη ψυχοθεραπευτική διαδικασία, που δεν στοχεύει αποκλειστικά στη βελτίωση των συμπτωμάτων αλλά επιδιώκει την ανάπτυξη και τη διαφοροποίηση, επιτρέπει την επανεννοιοδότηση της μόνιμης οικογενειακής αίσθησης στέρησης ως μία *κακή αυτοεκπληρούμενη προφητεία* (self-fulfilling prophecy), και στη συνέχεια οδηγεί σε εντυπωσιακή αλλαγή των ατόμων και του οικογενειακού συστήματος, και σε αιφνίδια αναστροφή της πραγματικότητας, αποδυναμώνοντας τη σημασία των συμπτωματικών εκδηλώσεων (Skynner, 1976, 1981, 1998, 2003, Skynner & Cleese, 1996).

Βέβαια, χρειάζεται να επισημανθεί ότι, οι ανωτέρω θεραπευτικές αρχές, που σχετίζονται άμεσα τόσο με τα κριτήρια της οικογενειακής υγείας και δυσλειτουργίας, όπως αυτά έχουν νωρίτερα αναφερθεί, όσο και με τη διαμόρφωση αντίστοιχων θεραπευτικών στόχων, προϋποθέτουν την οικοδόμηση μίας θεραπευτικής σχέσης ζεστασιάς και

εμπιστοσύνης, και τη βαθιά πίστη στο υγιές δυναμικό και την θεραπευτικότητα της οικογένειας, η οποία, όπως συντηρεί τη στασιμότητα και τη δυσλειτουργία, με τον ίδιο τρόπο μπορεί να προωθήσει την αλλαγή και την υγεία (Skynner, 1981, 1998, Τσέγκος, 2001, 2007, Παπαδάκης, 2003).

Διαπιστώσεις

Διερευνώντας τη δυνατότητα αξιοποίησης των θεραπευτικών αρχών και στόχων της Ομαδικοαναλυτικής Προσέγγισης Θεραπείας Οικογένειας στο πλαίσιο της θεραπείας της Τοξικοεξάρτησης, μπορούμε να διατυπώσουμε τα εξής συμπεράσματα:

- Η Τοξικοεξάρτηση συνδέεται πολύ συχνά με μία οικογενειακή **δομή** που χαρακτηρίζεται ως χαοτική, αναποτελεσματική και παθογόνος (Kumpfer, Olds, Alexander, Zucker & Gary, 1998, Μάτσα, 2001, Ζώτου & Κοπακάκη, 2005, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006). Κατά συνέπεια, προκύπτει βασική αναγκαιότητα δομικών μετατοπίσεων, με στόχο την αποσαφήνιση της ιεραρχίας, την ισχυροποίηση της γονεϊκής συμμαχίας, και τη διευκόλυνση της διαπραγμάτευσης και της συμμετοχής των παιδιών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η προτεραιότητα αυτή συμπίπτει με την Ομαδικοαναλυτική θεραπευτική αρχή και επιδίωξη της «Αποσαφήνισης και Τροποποίησης της Δομής».
- Η έννοια του Ελάχιστου Επαρκούς Δικτύου, όπως περιγράφεται από την Ομαδικοαναλυτική Θεραπεία Οικογένειας, μπορεί να αξιοποιηθεί τα μέγιστα στο πεδίο της Τοξικοεξάρτησης, όπου, πολύ συχνά, το σύμπτωμα, η ενόχληση και το κίνητρο εντοπίζονται σε διαφορετικά οικογενειακά μέλη, η συνεύρεση των οποίων αποτελεί προϋπόθεση της θεραπευτικής αποτελεσματικότητας. Παράλληλα, έχοντας υπ' όψιν ότι, στις οικογένειες αυτές η παρουσία (φυσική ή συναισθηματική) ενός μόνο γονέα απαντάται με εντυπωσιακή συχνότητα, διαπιστώνουμε ότι η εφαρμογή τού Ελάχιστου Επαρκούς Δικτύου διευκολύνει τη θεραπευτική διαδικασία καθώς, αποφεύγοντας

άκαμπτα κριτήρια θεραπείας, επιτρέπει την έναρξη και την εξέλιξη αυτής απαιτώντας τον μικρότερο ικανό **αριθμό συμμετεχόντων** μελών (Degli Stefani & Cibin, 2000, Πουλόπουλος, 2005, Gruber & Taylor, 2006, Ρούσσης, 2007).

- Η ασαφής, αντιφατική και ανεπαρκής **επικοινωνία** αποτελεί ένα ακόμη κύριο γνώρισμα των οικογενειών που αντιμετωπίζουν προβλήματα Τοξικοεξάρτησης (O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, Mercado, 2000, Gruber & Taylor, 2006, Μάτσα, 2008). Συνεπώς, βασικό θεραπευτικό καθήκον συνιστά η αποσαφήνιση και κατάδειξη της επικοινωνιακής δυσλειτουργίας, και, κατόπιν, η προώθηση νέων προτύπων αλληλεπίδρασης, συμβατών με την αμοιβαία αναγκαιότητα ιδιωτικότητας και ιεραρχίας. Η επιδίωξη αυτή συμπίπτει με την Ομαδικοαναλυτική θεραπευτική αρχή της «Διευκόλυνσης της Επικοινωνίας».
- Οι **συμπεριφορές** στις οικογένειες των εξαρτημένων ατόμων, ακολουθώντας τα πρότυπα των επικοινωνιακών συναλλαγών, κυμαίνονται μεταξύ ασάφειας και ακαμψίας, διαιωνίζοντας τον φαύλο κύκλο της δυσλειτουργίας (Mercado, 2000, Levin, Culkin & Perrotto, 2001, Κυριακίδης, 2007). Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, οι περισσότερες προσεγγίσεις Θεραπείας Οικογένειας που εφαρμόζονται στη Θεραπεία Απεξάρτησης στοχεύουν στην τροποποίηση αυτής της συμπεριφορικής δυσπραγίας (Degli Stefani & Cibin, 2000, Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Liddle & Rowe, 2002, Whittinghill, 2002, Austin, Macgowan & Wanger, 2005, O'Farrell & Fals-Stewart, 2006, 2008, Ruiz, Strain & Langrod, 2007). Η αναγκαιότητα αυτή συμβαδίζει με την Ομαδικοαναλυτική θεραπευτική αρχή της «Εκπαίδευσης σε Νέους Τρόπους Συμπεριφοράς».
- Οι οικογένειες με εξαρτημένα άτομα χαρακτηρίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από συγχώνευση, παρεμβατικότητα και αποφυγή ευθύνης, παράγοντες που, μεταξύ άλλων, ελκύουν και συντηρούν την παθολογία (O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, Kaufman & Reoux, 1991, Degli Stefani & Cibin, 2000, Mercado, 2000, Levin, Culkin & Perrotto, 2001,

Gruber & Taylor, 2006). Έτσι, η στοχοποίηση της εξάλειψης του συμπτώματος, αν δεν συνδυαστεί με θεραπευτική παρέμβαση στα δυσλειτουργικά χαρακτηριστικά του οικογενειακού συστήματος, δεν επιφέρει παρά μία περιστασιακή ανακούφιση, ενώ ελοχεύει τον σοβαρό κίνδυνο, αν όχι τη μαθηματική επαγωγή, υποτροπής τού συμπτώματος ή εμφάνισης μίας νέας παθογόνου κατάστασης (O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, 2008, Washton, 2002, Daley & Marlatt, 2004). Έτσι, η διευκόλυνση της **διαφοροποίησης**, αν και προϋποθέτει σοβαρότερη δέσμευση και μακροχρονέστερη παραμονή στη θεραπεία, επιφυλάσσει μονιμότερα αποτελέσματα, καθώς στοχεύει στην αλλαγή τού πυρήνα που επιδρά αιτιολογικά στην εκδήλωση της συμπτωματικής συμπεριφοράς (O'Farrell & Fals-Stewart, 1999, 2008, Ruiz, Strain & Langrod, 2007). Η ίδια ακριβώς αντίληψη συνιστά προεξάρχουσα θεραπευτική αρχή και επιδίωξη της Ομαδικοαναλυτικής Θεραπείας Οικογένειας.

- Η καχυποψία, η απαισιοδοξία, η εχθρότητα και η έλλειψη ικανοποίησης αποτελούν συχνά **συναισθήματα** των μελών των οικογενειών με προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, διαμορφώνοντας μία στάση εναντιωματική, που ενισχύει τις διαστρεβλώσεις της οικογενειακής δομής και της επικοινωνίας, ενώ παρεμποδίζει την αλλαγή και τη διαφοροποίηση (Degli Stefani & Cibin, 2000, Mercado, 2000, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006). Η επίτευξη επίγνωσης της στάσης αυτής εκ μέρους των μελών της οικογένειας, καθώς και του συναισθηματικού φόρτου και των δυσοίωνων προοπτικών που συνεπάγεται, αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση και εναρκτήρια φάση της **αλλαγής**, είτε αυτή αφορά στα άτομα, είτε στο οικογενειακό σύστημα, είτε στη συνολικότερη πραγματικότητα (Merikangas, Dierker & Fenton, 1998, Ζώτου & Κοπακάκη, 2005). Η επιδίωξη αυτή ταυτίζεται με την Ομαδικοαναλυτική θεραπευτική αρχή της «Ενίσχυσης της Προσεταιριστικής Στάσης».

Συνοψίζοντας, **συμπεραίνουμε** ότι, οι θεωρητικές αρχές και οι θεραπευτικοί στόχοι που εμπεριέχονται στην προσέγγιση της Ομαδικοαναλυτικής Θεραπείας Οικογένειας εναρμονίζονται πλήρως με τις αδυναμίες και τις ανεπάρκειες των οικογενειών με προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, καθώς απευθύνονται σε λειτουργίες και χαρακτηριστικά του οικογενειακού συστήματος που υποβόσκουν της εξαρτητικής, συμπτωματικής, συμπεριφοράς, προοιωνίζοντας έτσι ένα συνολικό και μόνιμο θεραπευτικό αποτέλεσμα.

Θεραπευτικοί Παράγοντες

Στο συγγραφικό έργο του Skynner περιγράφονται επανειλημμένως συγκεκριμένοι παράγοντες που απαιτούνται για την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων. Πρόκειται για τους εξής:

α) Σύστημα Δομής: Το σύστημα αυτό περιλαμβάνει έναν ισχυρό γονεϊκό συνασπισμό, με σαφή ιεραρχία μεταξύ γονέων και παιδιών, και καταμερισμό της εξουσίας μεταξύ των δύο συζύγων.

β) Σύστημα Στήριξης: Το σύστημα αυτό περιλαμβάνει τη συζυγική σχέση, την πυρηνική οικογένεια, την εκτεταμένη οικογένεια και την ευρύτερη κοινότητα.

γ) Υπερβατικό Σύστημα Αξιών: Το σύστημα αυτό μπορεί να περιλαμβάνει την θρησκευτική πίστη, το ανθρώπινο ενδιαφέρον, κ.α., ενώ παρέχει την αίσθηση της συνέχειας και της σημασίας (Skynner, 1989, 1991, 2003).

Διαπιστώσεις

Διερευνώντας τη δυνατότητα αξιοποίησης των θεραπευτικών παραγόντων που προεξάρχουν στην Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας στο πλαίσιο της Θεραπείας Απεξάρτησης, μπορούμε να διατυπώσουμε τα εξής συμπεράσματα:

- Η οικογένεια που αντιμετωπίζει προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, χαρακτηρίζεται, με εντυπωσιακή συχνότητα, από δυσλειτουργίες στη δομή ισχύος, με κύρια χαρακτηριστικά τα ασαφή διαγενεακά όρια, τις παγιωμένες συμμαχίες μεταξύ υποσυστημάτων, τους αδύναμους γονεϊκούς ρόλους, τη γονεϊκή αντιπαλότητα περί της ισχύος, και την αντιστροφή της ιεραρχίας (Mercado, 2000, Μάτσα, 2001, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006). Βάσει των δεδομένων αυτών, σημαντική προτεραιότητα της Θεραπείας Οικογένειας που εμπλέκεται στη Θεραπεία Απεξάρτησης είναι η αναδιαμόρφωση αυτού του χαώδους πλαισίου εντός του οποίου αναπτύσσεται η Τοξικοεξάρτηση, ενώ ως επιμέρους στόχοι της θεραπευτικής παρέμβασης αναδεικνύονται η ανασυγκρότηση και ενίσχυση του γονεϊκού συνασπισμού, ο καταμερισμός των γονεϊκών καθηκόντων μεταξύ των συζύγων, και η εγκαθίδρυση σταθερών ορίων μεταξύ των οικογενειακών υποσυστημάτων. Μέσω αυτής της αναδιαμόρφωσης της δομής της οικογένειας, θα επηρεασθούν και θα τροποποιηθούν πλείστες ακόμα δυσλειτουργίες, ενώ θα ενδυναμωθούν προϋποθέσεις υγείας της οικογενειακής ζωής, ικανές να ελαχιστοποιήσουν την αναγκαιότητα ύπαρξης της συμπτωματικής εξαρτητικής συμπεριφοράς (Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Liddle & Rowe, 2002, Austin, Macgowan & Wanger, 2005). Η θεραπευτική αυτή προτεραιότητα ταυτίζεται με Ομαδικoαναλυτικό θεραπευτικό παράγοντα του «**Συστήματος Δομής**».
- Στην οικογένεια που υπάρχει Εξάρτηση, εντοπίζεται σύγκρουση και αποστασιοποίηση μεταξύ του πρωταρχικού συζυγικού υποσυστήματος, καθώς και απομονωτικές τάσεις ολόκληρου του πυρηνικού οικογενειακού συστήματος σε σχέση με την εκτεταμένη οικογένεια και την ευρύτερη κοινότητα. Τα συναισθήματα ενοχής, ντροπής, δυστυχίας, απόγνωσης και αποτυχίας που κυριεύουν τα μέλη, τα ωθούν σε έναν αυτο-αποκλεισμό που, σταδιακά, επιφέρει και κοινωνικό αποκλεισμό. Τόσο τα απομονωμένα μέλη, όσο και ολόκληρη η οικογένεια, δηλαδή, συνιστούν κλειστά συστήματα που αντιδρούν σε

οποιαδήποτε εισροή και εκροή ερεθισμάτων και αλληλεπιδράσεων. Οι στάσεις αυτές αυξάνουν τις αρνητικές και ακραίες ενδοοικογενειακές διαντιδράσεις και συντηρούν την Τοξικοεξάρτηση (Merikangas, Dierker & Fenton, 1998, Levin, Culkin & Perrotto, 2001, Galanter, 2002, Stanton & Heath, 2004). Ο Ομαδικοαναλυτικός θεραπευτικός παράγοντας του **Συστήματος Στήριξης**, δρα καταλυτικά στην αναγκαιότητα αντιστροφής αυτής της συνθήκης και προσβλέπει στο άνοιγμα των συστημάτων. Έτσι, προωθεί τη δυνατότητα υποστήριξης και φροντίδας μεταξύ του συζυγικού ζεύγους, και μεταξύ όλων των οικογενειακών μελών, ενώ διευρύνει τις ευκαιρίες εμπλοκής και παροχής ενίσχυσης από την ευρύτερη οικογένεια, όπως και την αξιοποίηση πηγών άντλησης στήριξης και ικανοποίησης στο εκτεταμένο πλαίσιο της κοινότητας.

- Η οικογένεια που αντιμετωπίζει προβλήματα Τοξικοεξάρτησης εμμένει σε προσδοκίες κακών και ακολουθεί έναν μοιρολατρικό και παθητικό τρόπο ζωής, ο οποίος συντηρεί τις δυσλειτουργίες και τις συμπτωματικές συμπεριφορές (Degli Stefani & Cibin, 2000, Galanter, 2002, Ruiz, Strain & Langrod, 2007).
- Ο Ομαδικοαναλυτικός θεραπευτικός παράγοντας του **Υπερβατικού Συστήματος Αξιών**, εισάγοντας στο οικογενειακό σύστημα συναισθήματα ελπίδας και πίστης και προοπτικές σκοπού και συνέχειας, δύναται να αντικαταστήσει τις στάσεις απόσυρσης και εναντιωματισμού με νέες στάσεις ενεργητικότητας, υπευθυνότητας, ρεαλιστικότητας και προσδοκίας, αναταράσσοντας, έτσι, τη στασιμότητα της οικογενειακής ζωής και παρέχοντας κίνητρο και δύναμη για προσπάθεια και δράση. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως όσο ασύνδετος μπορεί να φαίνεται αρχικά ο παράγοντας αυτός με τα κρίσιμα και επίμονα προβλήματα με τα οποία η Τοξικοεξάρτηση επιβαρύνει το οικογενειακό σύστημα, τόσο απαραίτητος καταδεικνύεται στη συνέχεια μέσω των πρακτικών αλλαγών που κινητοποιεί στα άτομα.

Συνοψίζοντας, **συμπεραίνουμε** ότι, οι θεραπευτικοί παράγοντες που εμπεριέχονται στην προσέγγιση της Ομαδικοαναλυτικής Θεραπείας Οικογένειας συνάδουν με τις ελλείψεις και τις ανάγκες των οικογενειών με προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, καθώς εισάγουν αντιλήψεις και προωθούν στάσεις που ευωδούν, πέραν φυσικά της αντιμετώπισης του συμπτώματος και των συνεπειών του, τη συνολικότερη ανάπτυξη του οικογενειακού συστήματος και την προσωπική εξέλιξη κάθε μέλους αυτού.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις ανωτέρω διαπιστώσεις, μπορούμε να διατυπώσουμε ότι, η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας, θεωρούμενη ως προς τις θεραπευτικές αρχές, τους θεραπευτικούς στόχους και τους θεραπευτικούς παράγοντες που αντιπροσωπεύει, βρίσκεται σε αρμονία με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις κλινικές απαιτήσεις της οικογένειας που αντιμετωπίζει προβλήματα Τοξικοεξάρτησης, ενώ ταυτίζεται με τους στόχους της συνολικότερης Θεραπείας Απεξάρτησης, και, κατά συνέπεια, μπορεί να εφαρμοσθεί σε τρόπο αποτελεσματικό εντός του πλαισίου αυτής.

3. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΟΜΑΔΑΣ ΓΟΝΕΩΝ ΟΜΑΔΙΚΟΑΝΑΛΥΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ

3α. Η Σημασία της Εμπλοκής των Γονέων στη Θεραπεία

Έχοντας υποστηρίξει θεωρητικά την αρχική μας υπόθεση ότι, η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας δύναται να εφαρμοσθεί με τρόπο αποτελεσματικό στο πλαίσιο της Θεραπείας Απεξάρτησης, θα επιχειρήσουμε, στη συνέχεια, τη θεωρητική τεκμηρίωση της ωφελιμότητας μίας συγκεκριμένης εφαρμογής αυτής, της Ομάδας Γονέων.

Οι κύριες θέσεις που υποστηρίζουν την εν λόγω εφαρμογή, όπως παρατίθενται στη συνέχεια, περιλαμβάνουν **α)** τα οφέλη στα οποία η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση

προσβλέπει από τη γονεϊκή εμπλοκή στη θεραπευτική διαδικασία, και **β)** την ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα της ένταξης των γονέων σε ομαδικό θεραπευτικό σχήμα.

Εμπλοκή των Γονέων στη Θεραπευτική Διαδικασία

Η συνεργασία με τους γονείς επιτρέπει τη συλλογή περισσότερων πληροφοριών, διότι «φωτίζει» πολύπλευρα τόσο την κατάσταση του εξαρτημένου ατόμου και των υπολοίπων οικογενειακών μελών, όσο και τα χαρακτηριστικά (δομή, σχέσεις, ρόλοι, επικοινωνία, κ.α.) ολόκληρου του οικογενειακού συστήματος. Οι πληροφορίες αυτές παρέχουν το *πλαίσιο* («**φόντο**») εντός του οποίου το *ατομικό σύμπτωμα* («**φιγούρα**») μπορεί να γίνει κατανοητό, ενώ, παράλληλα, μετακινούν τον εστιασμό από το *άτομο* («**μέρος**») στο *οικογενειακό σύστημα* («**όλον**») (Foulkes, 1948, Skynner, 1981).

Επίσης, η εμπλοκή των γονέων στη θεραπευτική διαδικασία **αντικρούσει την τάση** τους **για άρνηση** του προβλήματος της Τοξικοεξάρτησης **και αποφυγή** ανάληψης της δικής τους ευθύνης για επίτευξη αλλαγών, ενώ ενθαρρύνει τη διαμόρφωση ρεαλιστικότερων προσδοκιών. Παράλληλα, κινητοποιεί και **αξιοποιεί την ευφυΐα και την έμφυτη δυναμική ολόκληρου του οικογενειακού συστήματος** προκειμένου να επιτευχθεί αλλαγή και εξέλιξη και, ακολούθως, αποδυνάμωση των συμπτωματικών εκδηλώσεων (Skynner, 1976, Skynner & Cleese, 1996, Παπαδάκης & Κουνέλη, 2007).

Επιπλέον, η συμμετοχή των γονέων στη θεραπεία δύναται να αποκαλύψει τις αναπτυξιακές ανεπάρκειες και τα δυσλειτουργικά προβλητικά συστήματα της οικογενειακής ομάδας, και ιδιαιτέρως του πρωταρχικού, συζυγικού-γονεϊκού, υποσυστήματος, τα οποία συνδέονται, πιθανώς, με την εμφάνιση, και, ασφαλώς, με τη διατήρηση της Εξάρτησης, αλλά και την αποσιώπησή τους κάτω από το «βάρος» αυτής. Σταδιακά, οι γονείς ωθούνται στο να ασχοληθούν συστηματικά με τις κεκαλυμμένες ατομικές αδυναμίες και συζυγικές δυσκολίες και να τις αντιμετωπίσουν με τρόπο πιο ουσιαστικό. Όταν αυτή η **αναπτυξιακή διεργασία**

ανακινηθεί, τότε μόνον η συμπεριφορά της Τοξικοεξάρτησης μπορεί να νοηματοδοτηθεί, να συνδεθεί αιτιολογικά με τα κύρια αναπτυξιακά ελλείμματα και να αντιμετωπισθεί θεραπευτικά με τρόπο εύστοχο και αποτελεσματικό (Skynner, 1987, Τσέγκος, 2001).

Παράλληλα, η γονεϊκή ενεργοποίηση και εμπλοκή στη θεραπευτική διαδικασία αναπλαισιώνει το συζυγικό-γονεϊκό ζεύγος ως το *αποφασίζον υποσύστημα* της οικογένειας και ισχυροποιεί το γονεϊκό ρόλο. Με τον τρόπο αυτή, **η διαταραγμένη οικογενειακή δομή τροποποιείται**, με την ιεραρχία να αποκαθίσταται και τις συμμαχίες μεταξύ των υποσυστημάτων να αποδυναμώνονται. Δεδομένης της στενής σχέσης που τα περισσότερα εξαρτημένα άτομα διατηρούν με τις γονεϊκές φιγούρες, οι ανωτέρω αλλαγές θα επιδράσουν σημαντικά και στη δική τους θεραπευτική πορεία (Skynner, 1976, Skynner & Cleese, 1996).

Τέλος, η εμπλοκή των γονέων σε ένα νέο σύστημα που περιλαμβάνει αυτούς και τους θεραπευτές –και που αντιπροσωπεύει τη φυσιολογική νόρμα- προσφέρει τη **συναισθηματική εμπειρία ενός νέου τρόπου διαπροσωπικού σχετίζεσθαι**, ο οποίος χαρακτηρίζεται από υψηλή συνοχή, δέσμευση και συνεργασία. Παράλληλα, παρέχει πολλαπλές ευκαιρίες **εξοικείωσης με νέους τρόπους επικοινωνίας και συμπεριφοράς**, με κύρια γνωρίσματα τη σαφήνεια, την αμεσότητα και τη συναισθηματική έκφραση. Αυτή η **«μάθηση μέσω μίμησης προτύπου»** προωθεί την ευκαμψία, την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων και τη **διαφοροποίηση**, ενώ, ταυτοχρόνως, κινητοποιεί διεργασίες τροποποίησης της οικογενειακής λειτουργίας και εξέλιξης του ενδοοικογενειακού δικτύου σχέσεων (Skynner, 1981, Schlapobersky, 1987).

Εμπλοκή των Γονέων σε Ομαδική Θεραπευτική Διαδικασία

Δεδομένης της σοβαρής δυσλειτουργίας της οικογένειας με εξαρτημένο μέλος και της «*συνεργατικής στεγανότητας*» που την χαρακτηρίζει, η συμμετοχή ενός ή περισσοτέρων μελών που ανήκουν στην ίδια φυσική ομάδα σε μία ομάδα αγνώστων **επισπεύδει την «έκθεση» της**

παθολογίας και συντελεί καθοριστικά στον προσδιορισμό της θεραπευτικής παρέμβασης (Skynner, 1976, 1987, Schlapobersky, 1987).

Επίσης, καθώς η οικογένεια ή το γονεϊκό-συζυγικό ζεύγος μοιράζεται ένα κοινό, ισχυρό και στεγανό σύστημα αξιών, οικογενειακών μύθων και αμυνών, πολλές φορές ορθώνει σθεναρή αντίσταση στις «έξωθεν» παρεμβάσεις του θεραπευτή. Η Ομάδα Γονέων, απαρτιζόμενη από «ομοιοπαθείς» γονείς, συνιστά, τότε, ένα θαυμάσιο, ευαίσθητο θεραπευτικό μέσο, το οποίο, αξιοποιώντας την **εμπρόσωπη ολόπλευρη επικοινωνία**, τον **κοινό νου** και την **ισότιμη κοινωνική αλληλεπίδραση**, δύναται να παράσχει στα μέλη της **επαναλαμβανόμενες δυνατότητες επίγνωσης**. Παράλληλα, επιτρέπει στον θεραπευτή να αποστασιοποιηθεί, να μετακινηθεί από τη θέση του ιθύνοντος, και να επικεντρωθεί στην περεταίρω αξιοποίηση αυτής ακριβώς της «θαυματουργής» δυνατότητας της ομαδικής διάταξης (Foulkes, 1948, Skynner, 1998, Τσέγκος, 2002).

Επιπλέον, η ομαδική δυναμική και η διασφάλιση της ομαδικοαναλυτικής κατάστασης μεγιστοποιούν τις δυνατότητες παροχής προτύπου μέσω των **πολλαπλών διαπροσωπικών σχέσεων**. Κάθε μέλος-γονέας και κάθε γονεϊκό-συζυγικό ζεύγος έχει την ευκαιρία, μέσω της **άμεσης παρατήρησης** των άλλων και της **αντανάκλασης (reflection)**, να αναγνωρίσει καλύτερα τις δυσλειτουργίες και τις αδυναμίες στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου του, να ενισχύσει τις υγιείς αντιδράσεις του και να οδηγηθεί σε θεραπευτική αλλαγή. Εκτός αυτού, η ομαδική διάταξη, εμπεριέχοντας την ανταλλαγή κοινών εμπειριών, νέων συμπεριφορών και θετικών εξελίξεων, προωθεί τη **γονεϊκή ενδυνάμωση**, ενθαρρύνει την **ισότιμη κατανομή ευθυνών** μεταξύ των δύο γονέων και ισχυροποιεί τη **γονεϊκή σχέση**. Ταυτόχρονα, η Ομάδα, μέσω της σταθερής διατήρησης των δομικών στοιχείων και των κανόνων της, ενεργοποιεί έναν ακόμη παράγοντα **παροχής προτύπου σαφούς ταυτότητας, δομής και λειτουργίας**, τον οποίο οι γονείς δύνανται να αξιοποιήσουν τροποποιώντας και αποσαφηνίζοντας τη δομή, τα όρια και τους ρόλους στην οικογένειά τους.

Τέλος, η συμμετοχή των γονέων στην Ομάδα εμπεριέχει την ανεκτίμητη δυνατότητα δημιουργίας σταθερών διαπροσωπικών σχέσεων και ικανοποίησης των συναισθηματικών αναγκών τους. Η Ομάδα αποτελεί ένα **σταθερό πλαίσιο** που «αντέχει» την έκφραση και την εκτόνωση των έντονων αρνητικών συναισθημάτων και, συγχρόνως, ένα **ισχυρό σύστημα** που παρέχει την αίσθηση της **δύναμης**, της **στήριξης**, του γνήσιου **ενδιαφέροντος** και της **συνέχειας** (Skynner 1981, 1998). Εκτός αυτού, η ομαδικοαναλυτική κατάσταση εξασφαλίζει την ενεργοποίηση συγκεκριμένων, σημαντικότερων για την επίτευξη της θεραπευτικής αλλαγής, θεραπευτικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η **απενοχοποιητική προσέγγιση του οικογενειακού δικτύου**, η **ανάδειξη της ετερότητας** – που προηγείται της θεραπείας του «παθολογικού»-, η διάκριση της **αιδούς** από την ενοχή και του **σθένους** από την ισχύ, η ενθάρρυνση του **χιούμορ** και η υπερίσχυση της **σχέσης** και της **σύνθεσης** έναντι της αποχής και της ανάλυσης (Τσέγκος, 2002, Τσέγκος & Συνεργάτες, 2007).

Διαπιστώσεις

Βάσει των ανωτέρω θεωρητικών δεδομένων, **συμπεραίνουμε** ότι, οι θεραπευτικές αρχές, οι θεραπευτικοί στόχοι και οι θεραπευτικοί παράγοντες της Ομαδικοαναλυτικής Προσέγγισης Θεραπείας Οικογένειας δύνανται να αξιοποιηθούν με τρόπο ουσιαστικό κατά τη συμμετοχή των γονέων χρηστών ψυχοδραστικών ουσιών στη θεραπευτική διαδικασία. Φαίνεται δε ότι, αυτοί ευοδώνονται ταχύτερα και αποτελεσματικότερα στην ομαδική διάταξη απ' ό,τι συμβαίνει στα πλαίσια συναντήσεων του γονεϊκού ζεύγους ή της οικογένειας με τον θεραπευτή, καθώς η Ομάδα αντιπαρέρχεται τις ποικίλες δυσκολίες που χαρακτηρίζουν τις ξεχωριστές συναντήσεις.

Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε ότι, η Ομάδα Γονέων Ομαδικοαναλυτικού τύπου, υπερβαίνοντας τις αρχικές διεργασίες ενημέρωσης, συμβουλευτικής και καθοδήγησης, συνιστά μία **θεραπευτική διαδικασία** που ανταποκρίνεται στα χαρακτηριστικά και τις

αναγκαιότητες της οικογένειας χρηστών ψυχοδραστικών ουσιών. Αξιοποιώντας τα πλεονεκτήματα της ομαδικής διάταξης και της ομαδικoαναλυτικής κατάστασης, αλλά και συνδυάζοντας θεραπευτικά γνωρίσματα των ομάδων «αγνώστων» και των φυσικών ομάδων, απευθύνεται στο αποφασίζον γονεϊκό υποσύστημα, και συνεισφέρει με τρόπο ουσιαστικό και αποτελεσματικό στη συνολική αντιμετώπιση των ενδοοικογενειακών δυσλειτουργιών που συνδέονται με την εμφάνιση και τη διατήρηση της Τοξικοεξάρτησης. Τελικά, επιφέρει οφέλη τόσο στη θεραπεία του εξαρτημένου ατόμου όσο και στην «εξυγείανση» της οικογενειακής λειτουργίας και την προσωπική εξέλιξη κάθε οικογενειακού μέλους.

Εν κατακλείδει, όπως αναφέρει και ο Skynner, η Ομάδα που περιλαμβάνει μέλη που διατηρούν οικείες σχέσεις και εκτός συνεδριών είναι μία Ομάδα δύσκολη και έντονη συναισθηματικά, που μπορεί να οδηγήσει τον θεραπευτή σε σύγχυση και απώλεια ελέγχου της κατάστασης. Ωστόσο, η ικανοποίηση που συνεπάγεται η αξιοποίηση ενός τόσο ευαίσθητου και δημιουργικού εργαλείου είναι η ανταμοιβή για την προσπάθεια που απαιτείται (Skynner, 1976).

3β. Παρατηρήσεις από τη Λειτουργία Ομάδων Γονέων σε Πλαίσιο Δημόσιου Φορέα

Αντιμετώπισης της Τοξικοεξάρτησης

Περιγραφή Οργανισμού Κατά των Ναρκωτικών

Ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) ιδρύθηκε με τον **Νόμο 2161/1993** και συνιστά αυτοδιοικούμενο νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Σύμφωνα με τον **Νόμο 4139/2013** «περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες διατάξεις», **σκοποί** του ΟΚΑΝΑ είναι:

- α)** Η συμβολή στον σχεδιασμό, στην προώθηση και στην εφαρμογή εθνικής πολιτικής και προγραμμάτων για την πρόληψη της χρήσης και της διάδοσης των ψυχοδραστικών

ουσιών, καθώς και στη θεραπεία, την επαγγελματική κατάρτιση και την κοινωνική επανένταξη των εξαρτημένων ατόμων.

- β)** Η συμβολή στη μελέτη της εξάρτησης σε εθνικό επίπεδο, και η υποβολή προτάσεων για τη λήψη αναγκαίων μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης του προβλήματος.
- γ)** Η έγκυρη ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης για τις συνέπειες από τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, καθώς και η ενθάρρυνση, ο συντονισμός και η εποπτεία κάθε ιδιωτικής πρωτοβουλίας που επιδιώκει συμμετοχή στην αντιμετώπιση του προβλήματος.
- δ)** Η συνεργασία με σχετικούς εθνικούς, ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς και φορείς.

Το **δίκτυο υπηρεσιών** που έχει αναπτύξει ο OKANA είναι πολυδιάστατο και περιλαμβάνει 75 Κέντρα Πρόληψης, 54 Μονάδες Υποκατάστασης, 6 «Στεγνά» Θεραπευτικά Προγράμματα, 2 Μονάδες Επανένταξης, 1 Εξειδικευμένο Κέντρο Κοινωνικής κ' Επαγγελματικής Ένταξης και 3 Υπηρεσίες Μείωσης Βλάβης.

Η **θεραπευτική προσέγγιση** που εφαρμόζεται βασίζεται στη *φαρμακευτική αντιμετώπιση της Εξάρτησης μέσω της Υποκατάστασης*, ως μία εναλλακτική, και αποδεδειγμένα αποτελεσματική, παρέμβαση σε χρόνιους και βαρείς χρήστες οπιοειδών ουσιών που δεν ωφελούνται από τα «στεγνά» Θεραπευτικά Προγράμματα Απεξάρτησης. Βασικές αρχές που διέπουν τις θεραπευτικές υπηρεσίες είναι η αντίληψη της Τοξικοεξάρτησης, για πολλά εξαρτημένα άτομα, ως υποτροπιάζουσας ασθένειας, καθώς και η έμφαση στον περιορισμό της βλάβης που συνεπάγεται η χρήση τόσο για τα ίδια τα εξαρτημένα άτομα όσο και για το κοινωνικό σύνολο (OKANA, 2002, 2004, 2012, 2015 www.okana.gr).

Περιγραφή Κέντρου Υποδοχής, Ενημέρωσης και Προσανατολισμού

Σύμφωνα με τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας του ΟΚΑΝΑ, τα Κέντρα Υποδοχής, Ενημέρωσης και Προσανατολισμού (Κ.Υ.Ε.Π.) αποτελούν Μονάδες Εφαρμογών που στοχεύουν στην ενημέρωση των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών και των συγγενών τους για τις δυνατότητες που υφίστανται στην Ελλάδα αναφορικά με τη θεραπεία και την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ασθενών, καθώς και στον προσανατολισμό των ενδιαφερομένων προς τις ενδεικνυόμενες Μονάδες Θεραπείας των διαφόρων Φορέων (ΦΕΚ 1603, τ.Β΄/30-10-2003).

Το Κ.Υ.Ε.Π. που εδρεύει στην Αθήνα ξεκίνησε τη λειτουργία του το 2002 και στελεχώνεται από τον Υπεύθυνο, το διοικητικό προσωπικό και το θεραπευτικό προσωπικό.

Από το 2008, στα πλαίσια του Κ.Υ.Ε.Π. λειτουργεί **Πρόγραμμα Υποστήριξης Οικογένειας**, το οποίο παρέχει συμβουλευτικές, εκπαιδευτικές και θεραπευτικές υπηρεσίες σε οικογένειες με ουσιοεξαρτημένα μέλη που είτε έχουν ενταχθεί στο Πρόγραμμα Υποκατάστασης του ΟΚΑΝΑ, είτε αναμένουν την ένταξή τους σε αυτό.

Περιγραφή Ομάδων Γονέων

Στα πλαίσια του Προγράμματος Υποστήριξης Οικογένειας, από το 2008 λειτουργούν Ομάδες Γονέων με ενήλικα τέκνα εξαρτημένα από οπιοειδείς ουσίες.

Συνοπτικά, τα **δομικά στοιχεία** των Ομάδων περιλαμβάνουν τα εξής:

- Οι Ομάδες εδράζονται θεωρητικά στην Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας, ενώ συγχρόνως αξιοποιούν στοιχεία της Συστημικής και της Συμπεριφορικής Προσέγγισης, καθώς και Τεχνικές Δράσης (π.χ. ανάγλυφο, ψυχόδραμα).
- Ως προς το μέγεθός τους ορίζονται ως μικρές ομάδες, ενώ η εναλλαγή των μελών είναι βραδεία. Οι συναντήσεις πραγματοποιούνται σε δεκαπενθήμερη συχνότητα και διαρκούν 1 ½ ώρα. Ημερομηνία ολοκλήρωσης των συναντήσεων των Ομάδων δεν ορίζεται.

- Οι κανόνες που διέπουν τη λειτουργία των Ομάδων περιλαμβάνουν την τήρηση συνέπειας και εχεμύθειας, και την απαγόρευση σωματικής και λεκτικής βίας ή συμμετοχής υπό την επήρεια αλκοόλ ή άλλων ουσιών.
- Η θεραπευτική διεργασία επικεντρώνεται στο «εδώ και τώρα», αξιοποιεί την ελευθέρως ρέουσα συζήτηση και αναδεικνύει την Ομάδα ως κύριο θεραπευτικό εργαλείο. Επίσης, εστιάζεται στα υγιή χαρακτηριστικά των ατόμων και των συστημάτων που αυτά εκπροσωπούν, στοχεύοντας στην ανάδειξη και την ενδυνάμωσή τους.

Επιμέρους **στόχοι** των Ομάδων είναι:

- Η ενθάρρυνση δημιουργίας ενός σταθερού πλαισίου αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ασφάλειας, συνοχής και υποστήριξης.
- Η συζήτηση και ανταλλαγή εμπειριών για θέματα που σχετίζονται με την Τοξικοεξάρτηση και την Απεξάρτηση.
- Η ανάδειξη προβλημάτων και δυσκολιών, και η αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων.
- Η ενδυνάμωση και κινητοποίηση για ανάληψη ατομικής ευθύνης και δραστηριοποίησης, καθώς και η ευαισθητοποίηση για την αναγκαιότητα της γονεϊκής εμπλοκής στη θεραπευτική διαδικασία.
- Η έκφραση και η αποφόρτιση των γονεϊκών δυσφορικών συναισθημάτων ως προς τη χρήση.
- Η τροποποίηση των δυσλειτουργικών γονεϊκών στάσεων ως προς τη χρήση.
- Η διαμόρφωση θετικών όσο και ρεαλιστικών γονεϊκών προσδοκιών.
- Η αποσαφήνιση της οικογενειακής δομής ισχύος, καθώς και η αναζήτηση και τροποποίηση των δυσλειτουργιών.
- Η εξοικείωση με την σαφή και αυθόρμητη επικοινωνία.
- Η εκπαίδευση σε νέους τρόπους συμπεριφοράς.
- Η ενθάρρυνση της προσωπικής διαφοροποίησης.

- Η ενίσχυση μιας πιο θετικής, αισιόδοξης και προσεταιριστικής στάσης ζωής.
- Η αποκωδικοποίηση της συμπτωματικής εξαρτητικής συμπεριφοράς και η κατανόησή της εντός του οικογενειακού πλαισίου στο οποίο διατηρείται.
- Η διαμόρφωση και σταθεροποίηση συνθηκών αποδυνάμωσης του συμπτώματος της Εξάρτησης.

Ο **συντονισμός** των Ομάδων, καθώς και των υπολοίπων Δράσεων του Προγράμματος, πραγματοποιείται από 2 Θεραπεύτριες Οικογένειες (μία εκ των οποίων είναι η γράφουσα) με μεταπτυχιακή εκπαίδευση στην Ομαδικοαναλυτική Θεραπεία Οικογένειας και στη Συστημική Θεραπεία.

Η επταετής εμπειρία από τη συγκεκριμένη κλινική εφαρμογή των βασικών αρχών της Ομαδικοαναλυτικής Προσέγγισης Θεραπείας Οικογένειας σε ένα πλαίσιο αντιμετώπισης της Τοξικοεξάρτησης, μας έδωσε την ευκαιρία να συγκεντρώσουμε πλήθος πληροφοριών και στοιχείων, όπως αυτά αποτυπώνονται στα αρχεία των Οικογενειακών Ιστορικών των μελών, στα Ημερολόγια συναντήσεων των Ομάδων, και στο υλικό (βιωματικές ασκήσεις - καταγραφές μελών) των Ομάδων. Έτσι, διαμορφώθηκε η δυνατότητα διατύπωσης ποικίλων **παρατηρήσεων**, με κυριότερες τις κατωτέρω:

- Οι διαδικασίες εμπλοκής και συγκράτησης των γονέων σε μία μακρόχρονη θεραπευτική ομαδική διεργασία αποτελούν ένα απαιτητικό και δυσχερές στάδιο, το οποίο συνδέεται τόσο με χαρακτηριστικά του OKANA (εξελισσόμενος οργανισμός, που επικεντρώνεται στη φαρμακευτική –ιατροκεντρική- αντιμετώπιση της Εξάρτησης) (Sheehan & Owen, 1999, Preston & Bennett, 2003), όσο και με γνωρίσματα των οικογενειών με εξαρτημένα μέλη (απροθυμία και αντίσταση στη θεραπεία, χαμηλό κίνητρο για αλλαγή) (Stanton et al., 1982, Kaufman & Reoux, 1991, Mercado, 2000, Austin, Macgowan & Wanger, 2005, Gruber & Taylor, 2006).

Ενδεικτικά, στις Ομάδες Γονέων συναντάμε με μεγάλη συχνότητα: αιφνίδια διακοπή συμμετοχής μετά τις αρχικές συναντήσεις, ισχυρή αμφισβήτηση της θεραπευτικής αποτελεσματικότητας του OKANA ή και των Θεραπευτικών Προγραμμάτων γενικότερα, αίσθημα κόπωσης, ματαίωσης ή θυμού λόγω των αλληπάλληλων «άκαρπων» συμμετοχών σε Ομάδες Γονέων άλλων Προγραμμάτων, επίμονη απροθυμία διατάραξης της δεδομένης οικογενειακής ισορροπίας, σθεναρή άρνηση θεραπευτικής ενασχόλησης με σοβαρά προσωπικά ή συζυγικά προβλήματα που υποβόσκουν και καλύπτονται από την Εξάρτηση.

- Τα χαρακτηριστικά των οικογενειών που συμμετέχουν στις Ομάδες συνάδουν με τα γενικότερα χαρακτηριστικά των οικογενειών που περιλαμβάνουν εξαρτημένα μέλη, όπως αυτά περιγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία (Chatlos, 1991, Mercado, 2000, Barrett & Turner, 2006, Gruber & Taylor, 2006, Ruiz, Strain & Langrod, 2007). Παράλληλα, συνδέονται και με το γεγονός ότι, τα Προγράμματα του OKANA απευθύνονται κυρίως σε βαρείς και χρόνιους χρήστες οπιοειδών ουσιών (OKANA, 2002, 2004).

Επιγραμματικά, στις οικογένειες που τα μέλη των Ομάδων εκπροσωπούν, συναντάμε με εντυπωσιακή συχνότητα όλα τα δυναμικά χαρακτηριστικά (σοβαρές δυσλειτουργίες γονεϊκού ζεύγους, συμμαχίες γονέα-τέκνου, συγχωνεύσεις και αντιστροφές ρόλων, παγιώσεις συμπεριφορών και σχέσεων, μυστικά, ανεπίλυτα πένθη, αρνητική επικοινωνία, συναισθηματική αποστασιοποίηση, κοινωνική απομόνωση, ψυχοπαθολογία), ενώ σπανιότερα εντοπίζονται δημογραφικοί και ειδικοί παράγοντες που φαίνεται να συνδέονται με την Εξάρτηση (κοινωνικοοικονομική και εκπαιδευτική μειονεξία, γονική ανοχή προς τη χρήση).

- Οι συγκεκριμένες Ομάδες, παρά τις προαναφερθείσες δυσκολίες που συναντούν, αλλά και πέραν των παρεκκλίσεων τους από μία τυπική Ομαδικοαναλυτική Ομάδα Γονέων, λόγω της ομογένειας του παρουσιαζόμενου προβλήματος, της συχνής συμμετοχής ενός

μόνο γονέα, κ.α., επιτυγχάνουν να ενσωματώνουν τις κύριες αρχές της προσέγγισης, να ενεργοποιούν τους θεραπευτικούς της παράγοντες και να προσανατολίζονται προς τους κύριους θεραπευτικούς της στόχους, αποδεικνύοντας την ευελιξία εφαρμογής της Ομαδικοαναλυτικής προσέγγισης αλλά και συνάδοντας με την κλινική αναγκαιότητα προσαρμογής της θεραπευτικής μεθόδου στις ανάγκες των θεραπευομένων (Stanton, Todd & Associates, 1982, Kaufman, 1989, Meyers, Apodaca, Flicker & Slesnick, 2002, Austin, Macgowan & Wanger, 2005).

Ενδεικτικά, μέσω των δομικών στοιχείων των Ομάδων και των ποικίλων θεραπευτικών παρεμβάσεων, αλλά και αναλογικά με το διάστημα συμμετοχής, τα μέλη βιώνουν τη σημασία και τα οφέλη της σταθερής ομαδικής δομής, της διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας και εγγύτητας, και της πίστης στα υγιή χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες εξέλιξής τους, προετοιμάζοντας σταδιακά, και κατόπιν επιχειρώντας, τη μεταφορά αυτής της βιωματικής γνώσης και εμπειρίας στην οικογένειά τους.

- Μέσω της δράσης των κατά Foulkes και Skynner ομαδικοαναλυτικών θεραπευτικών παραγόντων, καθώς και των κατά Yalom ομαδικών θεραπευτικών παραγόντων, οι Ομάδες επιτυγχάνουν οφέλη για τα μέλη τους και τις οικογένειες που αυτά εκπροσωπούν (Foulkes & Anthony, 1957, Foulkes, 1964, Skynner, 1981, 1998, Yalom, 1995). Πιο συγκεκριμένα, η *Οικουμενικότητα*, η *Μετάδοση Πληροφοριών*, ο *Αλτρουϊσμός* και η *Ομαδική Συνοχή* συντελούν, αρχικώς, στη διαμόρφωση ενός αμοιβαίου πυρήνα ενδιαφέροντος, που ενισχύει τη συγκράτηση των μελών στην Ομάδα, και αφυπνίζει συναισθήματα οικειότητας, εμπιστοσύνης, ταύτισης και ανακούφισης. Ακολούθως, ενεργοποιούνται διεργασίες ανοικτής επικοινωνίας και συναισθηματικής έκφρασης (θετικών, αμφίσημων και δυσφορικών συναισθημάτων), που άρουν την επικέντρωση από τα ατομικά προβλήματα και τις τάσεις εσωστρέφειας και απομόνωσης. Έτσι, σταδιακά εγκαθίσταται ένα σταθερό και ισχυρό *Σύστημα Δομής και Στήριξης* (λειτουργία

της Ομάδας ως εμπεριέχων χώρος), το οποίο προωθεί τη *Διαπροσωπική Μάθηση* και αξιοποιεί τα φαινόμενα της *Συνήχησης*, της *Αλυσίδας* και του *Καθρεπτίσματος*, καθώς και τη δύναμη του *Κοινού Νοός* και της συναισθηματικής εμπειρίας, αναδεικνύοντας τα υγιή στοιχεία των μελών. Παράλληλα, ευοδώνεται η *Κάθαρση* και η *Ενστάλλαξη Ελπίδας* και αναδύονται οι *Υπαρξιακοί Παράγοντες*, με αποτέλεσμα τα μέλη να ενδυναμώνονται, να διαφοροποιούνται και να εξοικειώνονται ακόμη περισσότερο με νέους τρόπους επικοινωνείν και σχετίζεσθαι, οι οποίοι, συνδιαλεγόμενοι με τις εμπειρίες των ενδοοικογενειακών σχέσεων και των κοινωνικών συναναστροφών τους, εμπλουτίζονται και τροποποιούνται αμοιβαίως.

- Πέραν όλων αυτών των σημαντικών παραγόντων, πιστεύουμε ότι, τα μέλη αυτών των τάλαιπωρημένων, απομονωμένων και αντιστεκόμενων οικογενειών παραμένουν στις Ομάδες και εξελίσσουν συνεχώς τις διεργασίες τους, για έναν ακόμη κύριο λόγο. Πρόκειται για το γνήσιο ανθρώπινο *Ενδιαφέρον*, το οποίο ενσταλλάχθηκε από την πρώτη στιγμή στην κουλτούρα των Ομάδων μέσω του ρόλου των συντονιστών, διευκολύνοντας σημαντικά την εξέλιξη όλων των επομένων φάσεων. Ο παράγοντας αυτός, συνδεδεμένος άμεσα με τον κατά Skynner παράγοντα του *Συστήματος Αξιών*, προτρέπει τα μέλη να πιστέψουν και πάλι στον άνθρωπο και στη δύναμη αυτού, και να αναπληρώσουν την εξαντλημένη ενέργειά τους μέσω μιας αμοιβαίας και ωφέλιμης αυθεντικής συναισθηματικής συναλλαγής (Skynner, 1981, 1998, Τσέγκος, 2002).
- Τέλος, οι συγκεκριμένες Ομάδες, συνιστούν μία *θεραπευτική παρέμβαση* που απευθύνεται σε γονείς, η οποία καταφέρνει να ενεργοποιεί πλείστους θεραπευτικούς παράγοντες και να επιτυγχάνει αλλαγές και θετικές εξελίξεις των μελών της, επιφέροντας, έτσι, βελτιώσεις στις δυσλειτουργικές οικογενειακές διεργασίες, με άμεσο και ορατό αποτέλεσμα στη συνολική προσπάθεια αντιμετώπισης της Τοξικοεξάρτησης.

Συμπέρασμα

Η θεωρητική μελέτη σε συνδυασμό με την κλινική εμπειρία, συγκλίνουν στην τεκμηρίωση της αρχικής μας υπόθεσης ότι, η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση Θεραπείας Οικογένειας δύναται να εφαρμοσθεί στο πλαίσιο της Θεραπείας Απεξάρτησης και να αξιοποιηθεί με τρόπο εύκαμπτο και αποτελεσματικό.

Προκειμένου να αποδειχθεί η αποτελεσματικότητά της με τρόπο περισσότερο εμπεριστατωμένο και τεκμηριωμένο, θα χρειασθεί να πραγματοποιηθούν περαιτέρω μελέτες μέσω ερωτηματολογίων (αντιλήψεων, στάσεων, τρόπων αντιμετώπισης, κ.α.) ή άλλων ψυχολογικών δοκιμασιών επικεντρωμένων στις παραμέτρους της προσωπικότητας, με σκοπό να εντοπισθούν οι ειδικοί τομείς επίδρασης της μεθόδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALBANESE M.S. & KHANTZIAN E.J. (2002) Self-Medication Theory and Modified Dynamic Group Therapy. In BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) The Group Therapy of Substance Abuse. New York: The Haworth Press.
- ALLEN C. (2007) Crime, Drugs and Social Theory: A Phenomenological Approach. Hampshire: Ashgate Publishing Ltd.
- ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ Δ. & ΖΕΡΒΟΥ Χ. (2005) Παρεμβάσεις σε Πληθυσμό Περιστασιακών Χρηστών και στις Οικογένειές τους. Το Δίκτυο Έγκαιρης Παρέμβασης «ΠΛΕΥΣΗ» και η Σύνδεσή του με την Πρωτογενή Πρόληψη. Πρακτικά 6^{ης} Πανελλαδικής Συνάντησης Φορέων Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών. Διοργάνωση: Πανελλαδικό Δίκτυο Φορέων Πρόληψης της Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών – Τομέας Πρόληψης ΚΕ.ΘΕ.Α., με την υποστήριξη του Ο.ΚΑ.ΝΑ. Λάρισα: 9-12/11/2005.
- APONTE H.J. & VANDEUSEN J.M. (1981) Structural Family Therapy. In GURMAN A.S. & KNISKERN D.P. (eds.) (1981) Handbook of Family Therapy (vol.1). New York: Brunner/Mazel.
- ARMSTRONG K.L. 2004. Family Therapy Theory Applied in a Group Setting. The Family Issues Group. The Family Journal, 12: 392-395.
- ASHERY R.S., ROBERTSON E.B. & KUMPFER K.L. (eds.) (2000) Drug Abuse Prevention through Family Interventions. U.S. Department of Health and Human Services. National Institutes of Health.
- AUSTIN A.M., MACGOWAN M.J. & WANGER E.F. (2005) Effective Family-Based Interventions for Adolescents with Substance Use Problems. A Systematic Review. Research on Social Work Practice, 15: 67-83.

- BARRETT A.E. & TURNER R.J. (2006) Family Structure and Substance Use Problems in Adolescence and Early Adulthood: Examining Explanations for the Relationship. *Addiction*, 101: 109-120.
- BARTON C. & ALEXANDER J.F. (1981) Functional Family Therapy. In GURMAN A.S. & KNISKERN D.P. (eds.) (1981) *Handbook of Family Therapy* (vol.1). New York: Brunner/Mazel.
- BERGERET J. (1999) Τοξικοεξάρτηση και Προσωπικότητα. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) *The Group Therapy of Substance Abuse*. New York: The Haworth Press.
- ΓΕΩΡΓΑΚΑΣ Π. (2003) Εξαρτημένοι Γονείς και Παιδιά. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 82: 18-82.
- CHATLOS C.J. (1991) Adolescent Drug and Alcohol Addiction: Diagnosis and Assessment. In MILLER N.S. (ed.) (1991) *Comprehensive Handbook of Drug and Alcohol Addiction*. New York: Marcel Dekker.
- DALEY D.C. & MARLATT A.G. (2004) Relapse Prevention. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) *Substance Abuse: A Comprehensive Textbook* (4th edition). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- DE LEON G (2000) *The Therapeutic Community: Theory, Model and Method*. New York: Springer Publishing Company.
- DEGLI STEFANI M. (2006) Speak to the Mother to Understand her Son. An Hypothesis of Intervention with Drug-Addicted Patients. *Group Analysis*, 39: 121-132.
- DEGLI STEFANI M. & CIBIN M. (2000) Institutional Experiences in Psychotherapy with Drug-Addicted Patients and their Families: Substance, Drug and Group in the Opiate-Dependence Dynamic. *Group Analysis*, 33: 289-294.

- DENNING P. (2004) *Practicing Harm Reduction Psychotherapy. An Alternative Approach to Addictions*. New York: Guilford Press.
- EVANS K. & SULLIVAN M.J. (2000) *Dual Diagnosis: Counseling the Mentally Ill Substance Abuser*. New York: Guilford Press.
- ΖΩΤΟΥ Σ. & ΚΟΠΑΚΑΚΗ Μ. (2005) Χρήση Ουσιών στην Εφηβεία: Παράγοντας Φύλο και Οικογενειακό Ιστορικό. Μία Διαχρονική Μελέτη στον Πληθυσμό των Εφήβων Χρηστών που Προσέγγισαν το Δ.Υ. ΣΤΡΟΦΗ κατά τα έτη 2001-2004. *Εξαρτήσεις*, 8: 24-40.
- FALS-STEWART W., O'FARRELL T.J. & BIRCHLER G.R. (2006) *Family Therapy Techniques*. In ROTGERS F., MORGENSTERN J. & WALTERS S.T. (eds.) (2006) *Treating Substance Abuse Handbook*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- FOULKES S.H. (1948) *Introduction to Group Analytic Psychotherapy*. London: Maresfield Reprints, 1984.
- FOULKES S.H. (1964) *Therapeutic Group Analysis*. London: Maresfield Reprints, 1984.
- FOULKES S.H. (1975) *Group-Analytic Psychotherapy. Method and Principles*. London: Maresfield Library, 1986.
- FOULKES S.H. (2003) *The Issue*. In FOULKES S.H. & PRINCE G.S. (eds.) *Psychiatry in a Changing Society* (reprinted edition). London: Routledge.
- FOULKES S.H. & ANTHONY E.J. (1957) *Group Psychotherapy. The Psychoanalytic Approach*. London: Maresfield Reprints, 1984.
- FRIEDMAN A.S. (1985) *Family Factors and the Family Role in Treatment for Adolescent Drug Abuse*. In FRIEDMAN A.S. & BESCHNER G.M. (eds.) (1985) *Treatment Services for Adolescent Substance Abusers*. Rockville: DIANE Publishing.
- GALANTER M. (2002) *Network Therapy*. In BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) *The Group Therapy of Substance Abuse*. New York: The Haworth Press.

- GALANTER M. (2008) Network Therapy. In GALANTER M. & KLEBER H.D. (eds.) (2008) The American Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment (4th ed.). Washington: American Psychiatric Publishing, Inc.
- GALANTER M. & KLEBER H.D. (eds.) (2008) The American Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment (4th edition). Washington: American Psychiatric Publishing, Inc.
- GALIZIO M. & MAISTO S.A. (1985) Towards a Biopsychosocial Theory of Substance Abuse. In GALIZIO M. & MAISTO S.A. (eds.) (1985) Determinants of Substance Abuse. Biological, Psychological and Environmental Factors. New York: Plenum Press.
- GLIDDEN-TRACEY C. (2005) Counseling and Therapy with Clients who Abuse Alcohol and other Drugs. London: Routledge.
- GRUBER K.J. & TAYLOR M.F. (2006) A Family Perspective for Substance Abuse: Implications from the Literature. In STRAUSSNER S.L.A. & FEWELL C.H. (eds.) (2006) Impact of Substance Abuse on Children and Families: Research and Practice Implications. New York: The Haworth Press.
- HANSON G.R., VENTURELLI P.J. & FLECKENSTEIN A.E. (2005) Drugs and Society (9th edition). Boston: Jones & Barlett Publishers.
- HENDRICKSON E.L., SCHMAL M.S. & EKLEBBERY S.C. (2004) Treating Co-Occurring Disorders. A Handbook for Mental Health and Substance Abuse Professionals. New York: The Haworth Press.
- HESELBROCK M.N., HESELBROCK V.M. & EPSTEIN E.E. (1999) Theories of Etiology of Alcohol and Other Drug Use Disorders. In McCRAIDY B.S. & EPSTEIN E.E. (eds.) (1999) Addictions. A Comprehensive Guidebook. New York: Oxford University Press.
- JOHNSON B.D. & COLUB A. (2004) Sociocultural Issues. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) Substance Abuse: A Comprehensive Textbook (4th edition). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

- KAUFMAN E. (1989) Family Therapy: A Treatment Approach with Substance Abusers in Inpatient and Residential Facilities. In EINSTEIN S. (ed.) (1989) Drug and Alcohol Use: Issues and Factors (2nd ed.). New York: Springer Publishing Company.
- KAUFMAN E. & REOUX J.P. (1991) The Family in Drug and Alcohol Addiction. In MILLER N.S. (ed.) (1991) Comprehensive Handbook of Drug and Alcohol Addiction. New York: Marcel Dekker.
- KHANTZIAN E.J., DODEW L. & BREHM N.M. (2004) Psychodynamics. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) Abuse: A Comprehensive Textbook (4th ed.) Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- KUMPFER K.L., OLDS D.L., ALEXANDER J.F., ZUCKER R.A. & GARY L.E. (1998) Family Etiology of Youth Problems. In ASHERY R.S., ROBERTSON E.B. & KUMPFER K.L. (eds.) (2000) Drug Abuse Prevention through Family Interventions. U.S. Department of Health and Human Services. National Institutes of Health.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Σ. (2007) Χρήση Ψυχοτρόπων Ουσιών Νεαρών Παραβατών και των Οικογενειών τους και Αντιλήψεις Γονικής Φροντίδας και Προστασίας. Εξαρτήσεις, 11: 24-32.
- ΛΑΪΝΑΣ Σ. (2007) Κριτική Αποτίμηση της Αυτοβοήθειας στην Εξάρτηση. Κοινωνία & Ψυχική Υγεία, 6: 65-73.
- LANDRY J.M. (1997) Overview of Addiction Treatment Effectiveness. U.S. Department of Health and Human Services.
- LEVIN J.D., CULKIN J. & PERROTTO R.S. (2001) Introduction to Chemical Dependency Counseling. New York: Rowman & Littlefield.
- ΛΙΑΠΠΑΣ Ι.Α., ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Π.Γ., ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ Θ. & ΣΟΛΔΑΤΟΣ Κ.Ρ. (2007) Αυτοκτονική Συμπεριφορά και Ουσιοεξάρτηση. Εξαρτήσεις, 11: 43-52.

- LIDDLE H.A. & ROWE C.L. (2002) Multi dimensional Family Therapy for Adolescent Drug Abuse: Making the Case for the Developmental-Contextual, Family-Based Intervention. In BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) The Group Therapy of Substance Abuse. New York: The Haworth Press.
- LIEBERMAN M.A. & HUMPHREYS K. (2002) Self-Help Groups and Substance Abuse: An Examination of Alcoholics Anonymous. In BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) The Group Therapy of Substance Abuse. New York: The Haworth Press.
- LIGHTDALE H.A., MACK A.H. & FRANCEW R.J. (2008) Psychodynamics. In GALANTER M. & KLEBER H.D. (eds.) (2008) The American Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment (4th edition). Washington: American Psychiatric Publishing, Inc.
- LIN S.W. & ANTHENELLI R.M. (2004) Genetic Factors in the Risk for Substance Use Disorders. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) Abuse: A Comprehensive Textbook (4th ed.) Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- LOWINSON J.H., MARION I., JOSEPH H., LANGROD J., SALSITZ E.A., PAYTE T.J. & DOLE V.P. (2004) Methadone Maintenance. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD (eds.) (2004) Substance Abuse: A Comprehensive Textbook (4th edition). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- MATΣΑ Κ. (2001) Ψάξαμε Ανθρώπους και Βρήκαμε Σκιές... Το Αίνιγμα της Τοξικομανίας. Αθήνα: Εκδ. Άγρα.
- MATΣΑ Κ. (2003) Βία, Περιθώριο, Στιγματισμός. Οι Συντεταγμένες της Ζωής και της Σχέσης των Τοξικομανών Μητέρων και των Παιδιών τους. Τετράδια Ψυχιατρικής, 82: 8-17.
- MATΣΑ Κ. (2006) Η Περίπτωση Ευρυδίκη. Κλινική της Τοξικομανίας. Αθήνα: Εκδ. Άγρα.
- MATΣΑ Κ. (2008) Ψυχοθεραπεία και Τέχνη στην Απεξάρτηση. Το Παράδειγμα του «18 ΑΝΩ». Αθήνα: Εκδ. Άγρα.

- McCRADY B.S., EPSTEIN E.E. & SELL R.D. (2006) Theoretical Bases of Family Approaches to Substance Abuse Treatment. In ROTGERS F., MORGENSTERN J. & WALTERS S.T. (eds.) (2006) Treating Substance Abuse Handbook. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- McLELLAN T. (2000) Ανασκόπηση Υπηρεσιών Θεραπείας της Τοξικοεξάρτησης. Παρακολούθηση και Αποτελεσματικότητα. Κοινωνική Εργασία, 57: 39-46.
- McLELLAN T.A. (2008) Evolution in Addiction Treatment Concepts and Methods. In GALANTER M. & KLEBER H.D. (eds.) (2008) The American Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment (4th edition). Washington: American Psychiatric Publishing, Inc.
- MERCADO M.M. (2000) The Invisible Family: Counseling Asian American Substance Abusers and their Families. The Family Journal, 8: 267-272.
- MERIKANGAS K.R., DIERKER L. & FENTON B. (1998) Family Factors and Substance Abuse: Implications for Prevention. In ASHERY R.S., ROBERTSON E.B. & KUMPFER K.L. (eds.) (2000) Drug Abuse Prevention through Family Interventions. U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health.
- MEYERS R.J., APODACA T.R., FLICKER S.M. & SLESNICK N. (2002) Evidence-Based Approaches for the Treatment of Substance Abusers by Involving Family Members. The Family Journal, 19: 281-288.
- MINUCHIN S. (2000) Οικογένειες και Οικογενειακή Θεραπεία. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- O'FARRELL T.J. & FALS-STEWART W. (1999) Treatment Models and Methods: Family Models. In McCRADY B.S. & EPSTEIN E.E. (eds.) (1999) Addiction: A Comprehensive Guidebook. New York: Oxford University Press.

- O'FARRELL T.J. & FALS-STEWART W. (2006) Behavioral Couples Therapy for Alcoholism and Drug Abuse. New York: Guilford Press.
- O'FARRELL T.J. & FALS-STEWART W. (2008) Family Therapy. In GALANTER M. & KLEBER H.D. (eds.) (2008) The American Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment (4th ed.) Washington: American Psychiatric Publishing, Inc.
- OKANA (2002) Έκθεση Οργανισμού Κατά των Ναρκωτικών. Απολογισμός Έργου Τριετίας 1999-2002. Αθήνα: OKANA.
- OKANA (2004) Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών. Αθήνα: OKANA.
- OKANA (2012) Απολογισμός Έργου Διετίας 2010-2012. Αθήνα: OKANA.
- OKANA (2015) Είκοσι Χρόνια OKANA. Αθήνα: OKANA.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Θ. (2003) Εισαγωγή στο SKYNNER R. (2003) Θεραπεία Οικογένειας. Η Ομαδικοαναλυτική Προσέγγιση ως Ανοικτό Σύστημα. Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Θ. & ΚΟΥΝΕΛΗ Ε. (2007) Το Τμήμα Θεραπείας Οικογένειας και Παιδιών. Στο ΤΣΕΓΚΟΣ Ι.Κ. & ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ (2007) Ανοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο (1980-2007). Δραστηριότητες και Ιδιοτροπίες. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- ΠΑΠΠΑ Β. (2003) Σχεδιασμός Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Γονέων. Κατηγορίες Προγραμμάτων. Τετράδια Ψυχιατρικής, 81: 103-110.
- ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ. (2005) Εξαρτήσεις. Οι Θεραπευτικές Κοινότητες. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- PRESTON A. & BENNETT G. (2003) The History of Methadone and Methadone Prescribing. In TOBER G. & STRANG J. (eds.) (2003) Methadone Matters. Evolving Community Methadone Treatment of Opiate Addiction. London: Taylor & Francis.
- PROCHASKA J.O. (2007) High-Impact Paradigms for the Treatment of Addiction. In HENNINGFIELD J.E., SANTORA P.B. & BICKEL W.K. (2007) Addiction Treatment. Science and Policy for the Twenty-first Century. Baltimore: JHU Press.

- RASMUSSEN S. (2000) *Addiction Treatment: Theory and Practice*. London: Sage Publications.
- RASSOOL H.G. (1998) *Substance Use and Misuse: Nature, Context and Clinical Interventions*. London: Blackwell Publishing.
- ROTGERS F. (2006) *Cognitive – Behavioral Theories of Substance Abuse*. In ROTGERS F., MORGENSTERN J. & WALTERS S.T. (eds.) (2006) *Treating Substance Abuse Handbook*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- ΠΟΥΣΣΗΣ Α.Γ. (2007) *Ναρκωτικά και Ανήλικοι. Ο Ρόλος της Οικογένειας*. Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη.
- RUIZ P., STRAIN E.C. & LANGROD J.G. (2007) (4th ed.) *The Substance Abuse Handbook. A Comprehensive Textbook*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- SATEL S.L. & FARABEE D.J. (2004) *The Role of Coersion in the Drug Treatment*. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) *Abuse: A Comprehensive Textbook (4th ed.)*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- SCHLAPOBERSKY J.R. (1987) *Επιμέλεια στο SKYNNER R. (1987) Explorations with Families. Group Analysis and Family Therapy*. London: Routledge.
- SCOTT C.G. (2000) *Ethical Issues in Addiction Counseling*. *Rehabilitation Counseling Bulletin* (43: 209-214).
- SHEEHAN T. & OWEN P. (1999) *The Disease Model*. In McCRADY B.S. & EPSTEIN E.E. (eds.) (1999) *Addiction: A Comprehensive Guidebook*. New York: Oxford University Press.
- SHEIDOW A.J. & WOODFORD M.S. (2003) *Multisystemic Therapy: An Empirically Supported, Home-Based Family Therapy Approach*. *The Family Journal*, 11: 257-263.
- SKYNNER A.C.R. (1976) *One Flesh Separate Persons. Principles of Family and Marital Psychotherapy*. London: Constable, 1996.

- SKYNNER A.C.R. (1981) An Open-System Group-Analytic Approach to Family Therapy. In GURMAN A.S. & KNISKERN D.P. (eds.) (1981) Handbook of Family Therapy (vol.1). New York: Brunner/Mazel. Ελληνική Έκδοση: SKYNNER R. (2003) Θεραπεία Οικογένειας. Η ομαδικοαναλυτική προσέγγιση ως ανοικτό σύστημα. Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας.
- SKYNNER R. (1987) Explorations with Families. Group Analysis and Family Therapy. London: Routledge.
- SKYNNER R. (1998) Οικογενειακές Υποθέσεις. Ένας οδηγός για καλύτερες και υγιέστερες ανθρώπινες σχέσεις (β' έκδ.). Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- SKYNNER R & CLEESE J. (1984) Families and How to Survive Them. New York: Oxford University Press.
- SKYNNER R. & CLEESE J. (1996) Ζωή. Η Σύγχρονη Οδύσσεια. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- STANTON D.M., TODD T.C. & ASSOCIATES (1982) The Family Therapy of Drug Abuse and Addiction. New York-London: The Guilford Press.
- STANTON D.M. & HEATH A.W. (2004) Family/Couples Approaches to Treatment Engagement and Therapy. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) Substance Abuse: A Comprehensive Textbook (4th ed.) Philadelphia: Lippincot Williams & Wilkins.
- STOHLER R. & ROSSLER W. (eds.) (2005) Dual Diagnosis. The Evolving Conceptual Framework. Switzerland: Kanger Publishers.
- STRAUSSNER S.L.A. & FEWELL C.H. (eds.) (2006) Impact of Substance Abuse on Children and Families: Research and Practice Implications. New York: The Haworth Press.
- ΣΦΗΚΑΚΗ Μ. (2004) Η Πρόληψη της Τοξικομανίας και ο Ρόλος των Γονέων. Ομάδες Γονέων. Τετράδια Ψυχιατρικής, 88: 84-89.

- ΤΣΕΓΚΟΣ Ι.Κ. (2001) Η Ομαδική Ανάλυση. Στο ΑΣΗΜΑΚΗΣ Π. (επιμ.) (2001) Σύγχρονες Ψυχοθεραπείες. Από τη Θεωρία στην Εφαρμογή. Αθήνα: Π.Ασημάκης Συμβουλευτική & Θεραπεία.
- ΤΣΕΓΚΟΣ Ι.Κ. (2002) Οι Μεταμφιέσεις του Ψυχοθεραπευτού. Αθήνα: Εκδ. Στιγμή.
- ΤΣΕΓΚΟΣ Ι.Κ. & ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ (2007) Ανοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο (1980-2007). Δραστηριότητες και Ιδιοτροπίες. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- ΦΩΣΤΕΡΗ Μ. (2006) Αλκοόλ – Τοξικοεξάρτηση και ο Ρόλος της Οικογένειας. Τετράδια Ψυχιατρικής, 93: 27-30.
- YALOM I.D. (1995) The Theory and Practice of Group Psychotherapy (4th ed.). New York: Basic Books.
- WALLACE J. (2006) Theory of 12-Step-Oriented Treatment. In ROTGERS F., MORGENSTERN J. & WALTERS S.T. (eds.) (2006) Treating Substance Abuse Handbook. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- WASHTON A.M. (2002) Outpatient Groups at Different Stages of Substance Abuse Treatment: Preparation, Initial Abstinence and Relapse Prevention. In BROOK D.W. & SPITZ H.I. (eds.) (2002) The Group Therapy of Substance Abuse. New York: The Haworth Press.
- WASHTON A.M. (2004) Group Therapy with Outpatients. In LOWINSON J.H., RUIZ P., MILLMAN R.B. & LANGROD J.G. (eds.) (2004) Substance Abuse: A Comprehensive Textbook (4th ed.) Philadelphia: Lippincot Williams & Wilkins.
- WASHTON A.M. & ZWEBEN S.E. (2008) Treating Alcohol and Drug Problems in Psychotherapy Practice. New York: Guilford Press.
- WHITTINGHILL D. (2002) Ethical Considerations for the use of Family Therapy in Substance Abuse Treatment. The Family Journal, 10: 75-78.
- ZEMORE S.E., KASHUTAS L.A. & AMMON L.N. (2004) Στις Ομάδες 12-Βημάτων, η Προσφορά Βοήθειας Βοηθάει Αυτόν που την Προσφέρει. Εξαρτήσεις, 6: 74-91.